

EL-HÂCİRÎ VE DÎVÂNÎ

Yahya SUZAN*

Özet / Abstract

el-Hâcirî, döneminin tanınmış gazel şairlerindedir. Bu çalışmada el-Hâcirî'nin hayatı ve dîvânı *Bulbulu'l-Garâm* içerik ve nazım türleri açısından incelenmiştir. el-Hâcirî'nin dîvânı Arap şiirinde özellikle gazel alanında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: el-Hâcirî, Türk, Arap şiiri, gazel, nazım türleri.

AL-HÂGİRÎ AND HIS DÎWÂN

al-Hâgirî is one of the eminent poets of love poetry (*ghazal*) in his life time. In this study, it has been dealt with al-Hâgirî's life and his dîwân *Bulbulu'l-Garâm* in terms of content and kinds of versification. al-Hâgirî's dîwân has an weighty place in Arabic poetry especially in area love poetry.

Key Words: al-Hâgirî, Turk, Arabic poetry, love poetry, kinds of versification.

Giriş

el-Hâcirî, Selçukluların 447/1055'te Bağdat'a girmesiyle başlayıp 656/1258'de Hülâgû'nun orayı işgal etmesiyle biten dördüncü 'Abbâsî dönemi şairlerindedir. Bu dönemde ülkenin siyasi durumu, olabilecek en kötü durumu arz etmektedir. Birbiri ardına gelen savaşlar, el değiştiren devletçikler ve ateşi sönmeyen fitneler, sürekli parçalanmayı ve her şehrin bağımsız bir devlet hâlini alması sonucunu doğurmuştur. el-Hâcirî bu dönemin sonlarında, Moğol hükümdarlarından Hülâgû (ö.663/1265)'nun Bağdat'ı işgalinden hemen önce yaşamış Iraklı ünlü bir şairdir. Bu çalışmada bu ünlü şairin hayatı ve dîvânı incelenecektir.

1. Hayatı

Kaynaklarda el-Hâcirî ile ilgili bilgi verip şiirlerinden alıntı yapan tek kişi İbn Hallikân (ö.681/1282)'dir. Tam adı Husâmuddîn Ebû Yahya/Ebû'l-Fadl 'Îsâ b. Sencer b. Behrâm b. Cibrîl Humârtékîn b. Taştekin el-İrbilî el-Hâcirî olan şair 582/1186'da Erbil'de doğmuştur. Onu arkadaşı olarak tanıtan yazar, buna rağmen şairin doğumu, ailesi ve büyümesi ile ilgili hiçbir bilgiye yer vermemektedir. Ailesi ile ilgili olarak sadece onun Türk asıllı bir asker çocuğu olduğunu söylemektedir. Diğer kaynaklar, şairle ilgili verdikleri bilgilerde kaynak olarak İbn Hallikân'ı göstermekte ve onun söylediklerinden farklı bir bilgi vermemektedirler.¹

* Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. ysuzan@dicle.edu.tr

¹ İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsân 'Abbâs, (I-VIII), Dâru Sâdir, Beyrût, tsz., III, 501; İbn Kesîr, Ebû'l-

el-Hâcirî lakabı, şairin Hâcir beldesinde doğduğu anlamına gelmemektedir.² Zira el-Hâcirî bu beldeden değildir. Köken, doğum ve yetişme itibarıyla Erbillidir. Ancak şiirlerinde Hâcir'in adını çok zikretmektedir. Öyle ki bir eseri *Mesârihu'l-Ğizlâni'l-Hâciriyye (Hâcirli Ceylanların Otlakları)* adını taşımaktadır. Bu nedenle şair, Hâcir'e ait olarak gösterilmektedir.³ Şair bu ad ile tanınıp ünlü olunca konuyla ilgili aşağıdaki beyitleri söylemiştir:⁴

لَوْ كُنْتُ كُفَيْتُ مِنْ هَوَاكَ الْبَيْنَا مَا بَاتَ يُحَاكِي دَمْعُ عَيْنِي عَيْنَا
لَوْلَاكَ لَمَا دَكَّرْتُ نَجْدًا بِمَعِي مِنْ أَيْنَ أَنَا وَحَاجِرٌ مِنْ أَيْنَا

*Eğer sevdan yerine ayrılık bana yetseydi gözyaşım çeşmeyi andırıyor olmazdı.
Senden olmasaydı Necd'i ağzıma almazdım. Ben nerde, Hâcir nerde!*

Şair, Hâcir ile ilgili diğer bir manzûmesinde şunları söylemektedir:⁵

أَيُّ طَرْفٍ أُحْيِرُ لِلْغَزَالِ الْأَسِيرِ هَامَ فَيْكَ الْحَوْبِرِ
أَيُّهَذَا الْأَرْبَلِيِّ

Hangi sevimli kara göz, esmer ceylancığındır?

Ey şu Erbilcik, Hâcercik sana tutulmuş!

Mekke yolundaki bu hac konağına şiirlerinde yer veren sadece el-Hâcirî değildir. Onun kadar olmasa bile başka şairler de yer vermektedir. Meselâ İbnu'l-Fukâ'î'ye ait bir beyit şu şekildedir:⁶

مَتَى عَابَيْتَ عَيْنَايَ أَغْلَامٌ حَاجِرٍ جَعَلْتُ مَوَاطِي الْعَيْسِ فَوْقَ مَحَاجِرِي

Fidâ İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. 'Abdurrahmân el-Lâdkî - Muhammed Ğâzî Beydûn, (I-XIII), Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1417/1997, XIII, 169; ez-Zehbî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân, *Siyer A'lâmi'n-Nubelâ*, (I-XXV), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1417/1996, XXII, 343; İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zehb fî Ahbâri Men Zeheb*, tah. 'Abdulkâdir el-Arnâ'ût - Mahmûd el-Arnâ'ût, (I-X), Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1412/1991, VII, 272-273; Kehhâle, 'Umer Rîdâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabîyye*, (I-III), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1414/1993, II, 594; Zeydân, Curcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luġati'l-Arabîyye*, (I-IV), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1416/1996, III, 24; 'Afif 'Abdurrahmân, *Mu'cemu'ş-Şu'arâi'l-Abbâsiyyîn*, Dâru Sâdir, Beyrût, 2000, s. 107.

² Hâcir, sözlükte etrafı yüksek ve ortası basık yer demektir. Bu yerlerin basık bölgesinde yağmur suları birikmekte ve etraftaki yüksek yerler o suların taşmasını engellemektedir. "Engelleyen" anlamına gelen "hâcir" sözcüğü bu yerlerin adı olmuştur. Hicâz'da çölde bir hacı konağı olan küçük bir belde, bu özelliği nedeniyle bu adı almıştır. Bu beldeden bugün hiçbir iz kalmamıştır bkz. İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, tah. 'Abdullah 'Alî el-Kebîr ve diğerleri, (I-VI), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, tsz., I, 783-784; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (I-IV), Dâru'l-Cil, Beyrût, tsz., II, 5; el-Himyerî, Muhammed b. 'Abdilmun'im, *er-Ravdu'l-Mî'târ fî Haberi'l-Aktâr*, tah. İhsân 'Abbâs, Muessesetu Nâsir li's-Sakâfe, Beyrût, 1980, s. 188.

³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 504; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 275; ez-Zehbî, *a.g.e.*, XXII, 343; 'Afif 'Abdurrahmân, *a.g.e.*, s. 107.

⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 504.

⁵ *Aynı eser*, III, 505; ez-Zehbî, *a.g.e.*, XXII, 344.

⁶ el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikr Vezîrihâ Lisânu'ddîn b. el-Hatîb*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (I-X), Matba'atu's-Se'âde, Mısır, 1367/1949, I, 93.

Hâcir dağları gözlerime görüldüğü zaman, develerin yürüdüğü yerler göz çukurlarımın üzeri olur!

İbn Hallikân'ın şairle ilgili verdiği diğer bir bilgi onun hapse düşmesiyle ilgilidir. Bu konuda şunları söylemektedir: “Ben 626/1229 yılında Ramazan ayının sonlarına doğru Erbil’den ayrıldım. el-Hâcirî de oranın kalesinde, anlatılması uzun sürecek bir nedenden dolayı tutukluydu. Daha önce Huftîdkân⁷ kalesinde mahpustu ve oradan nakledilmişti.”⁸ İbn Hallikân şairin tutukluluk nedenini açıklamamaktadır. Ancak el-Hâcirî'nin divânında bulunan tek methiyenin başına düşürülen notta, Erbilli el-Emîr Ruknuddîn Ahmed b. el-Emîr Şihâbuddîn Karatay'ın şaire bu tutukluluğu tertip edip planladığı anlaşılmaktadır.⁹ Şair bu tutukluluk döneminde kendini çok yalnız hissetmektedir. Aşağıdaki beyitlerde bu yalnızlığını dile getirmektedir:¹⁰

قَيْدٌ أَكْبَدُهُ وَسِجْنٌ ضَيِّقٌ يَا رَبِّ شَابَ مِنَ الْهُمُومِ الْمَمْرُوقُ
يَا بَرِّقُ إِنَّ جُرْزُ الدِّيَارِ بِإِزْبِلِ وَعَلَا عَلَيْكَ مِنَ التَّدَانِ رَوْنُقُ
بَلَّغَ حَيَّةَ نَازِحِ حَسْرَاتِهِ أَبْدَأُ بِأَذْيَالِ الصَّبَا تَتَعَلَّقُ
فُلٌ يَا جُعِلْتُ لَكَ الْفِدَاءَ أُسِيرُكُمْ مِنْ كُلِّ مُشْتَقٍ إِلَيْكُمْ أَشَوْقُ
وَاللَّهِ مَا سَرَتِ الصَّبَا نَجْدِيَّةً إِلَّا وَكِدْتُ مِنَ الْمَدَامِعِ أَشْرُقُ
كَيْفَ السَّبِيلِ إِلَى اللَّقَاءِ وَدُونَكُمْ صَمَاءُ شَاهِقَةٌ وَبَابٌ مُعْلَقُ

Katlandığım pranga ve dar hapisane... Ey Rabbim, dertlerden saçlarım ağardı. Ey şimşek, eğer memleketim Erbil'den geçersen ve yakınlaştın diye parlaklığın artarsa,

Hasreti daima sabâ rüzgarının eteklerine bağlı duran ve memleketinden uzakta yaşayanın selamını ulaştır.

Ey sana feda olduğum, de ki: Esiriniz, sizi özleyen her ketsen daha çok özlemektedir.

Allah'a yemin olsun ki Necid'ten esen sabâ rüzgarı eser esmez gözyaşlarımın (parıltısından) neredeyse (güneş gibi) doğuyor oluyorum!

Önümüzde sağlam yüksek dağlar ve kapalı bir kapı dururken kavuşmaya yol nasıl olabilir?

Şair başka bir yerde de yalnızlıktan şu sözlerle şikâyet etmektedir:¹¹

إِنَّ فِي السِّجْنِ مُسْتَهَاماً أُسِيرَا فَلْ أَعْوَانُهُ وَزَادَ عَنَاهُ
كُلَّمَا قَصَرَ التَّبَاعُدُ فِيمَا نَالَهُ طَالَ فِي الظُّلَامِ بُكَاهُ

Hapiste âşık bir tutuklu var. Dostları az ve sıkıntısı çoktur.

Ayrılık, muradına ermesini engelledikçe karanlıkta uzun uzun ağlar...

⁷ Bu Huftîdkân, Erbil'de sağlam yapılı ünlü bir kale olan Huftîdkânu Sârimiddîn'dir. Burada Huftîdkânu Ebî 'Alî kastedilmemektedir bkz. İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 505.

⁸ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 503.

⁹ Dayf, Şevkî, *'Asru'd-Duvel ve'l-İmârât, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1990, s. 390.*

¹⁰ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 503; el-Hâcirî, Ebû'l-Fadl Husâmuddîn 'Îsâ b. Sencer, *Divân, el-Matba'atu'l-Âmire, Mısır, 1305, s. 59-60.*

¹¹ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 60

el-Hâcirî hapishaneden çıktıktan sonra, Salâhuddîn el-Eyyûbî (ö.589/1193) tarafından 586/1190'da Erbil'e vâli olarak atanan el-Meliku'l-Muazzam Muzaffaruddîn Gökbörü'nün hizmetine girer. Vâlinin katında değeri artan şair, kılık kıyafetini değiştirip sûfiler gibi giyinmeye başlar. Ancak Muzafferuddîn Gökbörü 630/1232'de ölünce el-Hâcirî Erbil'den ayrılmak durumunda kalır. Öyle görünüyor ki hasmı olan el-Emîr Ruknuddîn Ahmed b. el-Emîr Şihâbuddîn b. Karatay'ın, kendisine dokunacak bir zararından daima korkan şair bu nedenle Erbil'i terk etmiştir. Erbil daha sonra halife el-Mustansır Billâh (ö.640/1242)'ın hâkimiyeti altına girince ve oraya el-Emîr Şemsuddîn Ebû'l-Fadl Bâtekîn halife tarafından vâli olarak atanınca el-Hâcirî oraya derhal döner. Ancak canına kastetmek için peşini bırakmayanlar boş durmamaktadırlar. Erbil'de bir gün öğleden önce evinden çıktığı zaman, peşini bırakmayanlardan biri, üzerine atlayıp ona bıçakla öldürücü bir darbe indirir. Daha sonra aynı gün olan 2 Şevvâl 632/1235 Perşembe gününde ölür. Öldüğünde yaklaşık elli yaşındadır. Bâbu'l-Meydân kabristanına defnedilmiştir.¹²

Arkadan haince bıçaklanarak öldürülen şair ecel terlerini döktüğü anda, adı geçen Batekîn'e aşağıdaki beyitlerle sitem etmektedir:¹³

أَشْكُوكَ يَا مَلِكَ الْبَسِيطَةِ حَالَةً لَمْ تُبْقِ رُعبًا وَّ عَضْوًا سَاكِنًا
 إِنَّ تَسْتَبِيحَ إِلَيَّ لَقِيْطَةً مَّعْشَرٍ مِمَّنْ أُوْمَلُّ غَيْرَ جَأْشِكَ مَا زِنَا
 وَمِنَ الْعَجَائِبِ كَيْفَ يُمْسِي خَائِفًا مَنْ بَاتَ فِي حَرَمِ الْخِلَافَةِ آمِنًا

Ey yeryüzünün kralı, korkudan, yerinde duran bir organı bile kalmayan hâlimi sana arz ediyorum.

*Eğer Lakîta topluluğu develerimi yağmalarsa, sana yönelmenin dışında Mâzinli kimden beklenti içinde olayım.*¹⁴

Halifelik haremimde güven içinde geceleyen kişinin nasıl da korkarak sabahladığı görülmemiş şeylerdendir!

2. Edebî Kişiliği

Bağdat'ın Hülâgû tarafından işgal edilmesinden önce Irak'ta yaşayan ünlü şairlerden biri et-Tuğrâ'î (ö.513/1120) diğeri de el-Hâcirî'dir.¹⁵ Gerek biyografik eserler ve gerekse edebiyat tarihi kaynakları, el-Hâcirî'nin edebî kişiliği ile ilgili yeterince bilgi vermemektedirler. Şairin edebî kişiliği ilgili olarak bu kaynakların verdiği tek bilgi onun iyi bir şair ve şiirlerinin birinci sınıf şiir olduğunu belirtmeleridir.¹⁶

¹² İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 503-504; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 274-275; ez-Zehebî, *a.g.e.*, XXII, 344; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 594; Dayf, *a.g.e.*, s. 391.

¹³ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 503-504; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 274.

¹⁴ Şair bu beyitte, malını gasp eden Benî Şeybân kabilesine karşı yardım isteğinde bulunan Kurayz b. Uneyf'in şu beytine göndermede bulunmaktadır: *بُنُو اللَّقِيطَةِ مِنْ دُهلِ بْنِ شَيْبَانَ لَوْ كُنْتُ مِنْ مَازِنٍ لَمْ تَسْتَبِيحَ إِلَيَّ* “*Mâzinli olsaydım, Zuhl b. Şeybân'dan olan Benî Lakîta develerimi gasp etmezdi.*” bkz. el-Kalkeşendî, Ahmed b. 'Alî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, tah. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, (I-XV), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1407/1987, I, 334.

¹⁵ el-Bustânî, Butrus, *Udebâu'l-'Arab*, (I-IV), Dâru'l-Cil, Beyrût, 1997, II, 424.

¹⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 501; ez-Zehebî, *a.g.e.*, XXII, 343; İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf el Atâbekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, tah. Muhammed Huseyn

Şemsuddîn, (I-XVI), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1992, VI, 258; el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammedb. 'Umer, *Habâyâ'z-Zevâyâ, fî mâ fi'r-Ricâli mine'l-Bekâyâ*, tah. Mehmet Mesut Ergin, Araştırma Yayınları, Ankara, 2008, s. 294; Zeydân, *a.g.e.*, III, 24; 'Afîf 'Abdurrahmân, *a.g.e.*, s. 107.

3. Eserleri

el-Hâcîrî'ye ait bilinen bütün eserler şiirle ilgilidir. İçerik bakımından inceleyeceğimiz *Dîvân*'ın dışında şairin diğer eserleri şunlardır:

1. *Mesârihu'l-Ğizlâni'l-Hâcîriyye*: Bir şiir mecmûasından ibaret olan bu eserini, 'Umer b. Muhammed ed-Dimaşkî bir araya getirmiştir. Londra'da el-Mektebetu'l-Hindî'de bulunmaktadır.¹⁷

2. *Nuzhetu'n-Nâzır ve Şerhu'l-Hâtır*. Şairin bu eseri de çeşitli kasîdelerden oluşan bir şiir mecmûasıdır.¹⁸

3. *el-Kasâidu'l-Hicâziyyât fî Medhi Hayri'l-Beriyât*. Şaire ait bu şiir mecmûası, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye'de bu adla yazma hâlinde bulunmaktadır. Hz. Peygamber için söylediği methiyelerden oluşan bu mecmûadaki şiirleri şair hacda iken yazmıştır. Bunlar şairin dîvânında yer almamaktadır.¹⁹

4. Dîvânı

el-Hâcîrî'nin dîvânı yine 'Umer b. Muhammed ed-Dimaşkî tarafından bir araya getirilmiş olup 1305/1891'de Kâhire'de el-Matba'atu'l-Âmire eş-Şarkiyye'de basılmıştır. 72 sayfadan ibaret olan bu dîvân yaklaşık 1250 beyit, 28 mukatta'a, 18 muhammes kıtası, 10 dübeyt kıtası ve 7 mevâliyyâ kıtası içermektedir. Yedi fasıl (başlık) altında toplanan dîvânın birinci faslı medih ve gazel, ikinci faslı tutukluyken söylediği şiirler, üçüncü faslı muhammesler, dördüncü faslı mukatta'alar, beşinci faslı hiciv, altıncı faslı mevâliyyâ ve yedinci faslı dübeyt manzûmeleri oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu baskı esas alınmıştır.

el-Hâcîrî'nin şiirlerinde var olan akıcılığın meydana getirdiği mûsikî, dîvânın bütününe hâkimdir. Öyle ki bu nedenle dîvânına *Bülbül'l-Ğarâm el-Kâşif 'an Lisâmi'l-İnsicâm (Söz ve Anlam Uyumunun Üzerindeki Peçeyi Kaldırıp aşkı Öten Bülbül)* adı verilmiştir.²⁰

Kaynaklarda şairin dîvânı ile ilgili bazı değerlendirmeler görülmektedir. Meselâ İbn Hallikân şunları söylemektedir: "Dîvânına incelik hâkimdir. İçinde anlamı güzel şiirler vardır. Klasik şiirin dışında dübeyt ve mevâliyyâ da içermektedir. Şair bu üçünde de iyidir. Oysa bunların birinde iyi olan diğerlerinde kötüdür. Ayrıca kâne ve kâne"²¹

¹⁷ Zeydân, *a.g.e.*, III, 25.

¹⁸ ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1991; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 594.

¹⁹ Brockelmann, Carl, *GALS*, Leiden, 1937, I, 443; Dayf, *a.g.e.*, s. 393.

²⁰ Kahlâle, *a.g.e.*, II, 594; Dayf, *a.g.e.*, s. 393.

²¹ Kâne ve Kâne, halk diliyle ('âmmî) söylenen şiirlerdendir. Hattâ zecelin bir dalı olarak görülmektedir. Başlangıçta va'z, irşâd ve zühd amacıyla söylenen hikâyeler ve kıssalar ile sınırlıydı. Bu nedenle "idi ve idi"yi çok içermiş ve bu adı almıştır. Ortaya ne zaman çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte 'Abbâsî döneminin sonunda görülmeye başlanmıştır. İbnu'l-Cevzî ve Şemsuddîn el-Kûfi gibi vaizlerin sayesinde altıncı ve yedinci asırlarda ilerlemiştir. Daha sonraları gazel gibi diğer alanlarda da parlamıştır. Bir vezni ve bir kâfiyesi vardır. genelde muctess vezni (مستفعلن فاعلات) ile söylenmektedir. Ancak zihâf ve illetlerle vezninde çeşitli değişikliklere gidilmiştir. Öyle ki birinci mısra son mısradan daha kısa olmuştur. Kâfiyesi, daima, revî harfinden önce illet harflerinden birisinin redif olarak gelmesiyle oluşmaktadır. Revîsi de daima harekesizdir. Bkz. er-Râfi'î, Mustafa Sâdık, *Târîh Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000, III, 135; Altûncî, Muhammed, *el-İtticâhâtü's-Ş'riyye, fî Bilâdi's-Şâm fi'l-'Asri'l-'Usmâni*, Menşûrât İttihâdi'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1993, s. 494-495.

nazım türünde yazdığı manzûmeleri de vardır. Bunlarda da güzel şeyler bulunmaktadır.²² Yazar daha sonra şiirlerinden örnekler vermeye başlamaktadır. Dîvânı ünlü ve tedavülde olduğundan örnekler vererek sözü uzatmaya gerek olmadığını belirtmektedir.²³ Diğer kaynaklardaki değerlendirmeler İbn Hallikân'ın söylediklerini tekrarlamaktan ibarettir.²⁴

5. Dîvânın Muhtevası

Dîvân'daki şiirler büyük bir bölümü itibariyle gazel içeriklidir. Bunun dışında medih, hiciv ve özür beyanı (i'tizâr) türünde olan manzûmeler de vardır. el-Hâcirî'nin dîvânındaki şiirleri bu başlıklar altında incelenecektir.

5. 1. Medih

Dîvânında şiirlerini sunduğu ve hediye ettiği memdûhlarla şairin ilgilendiği görülmemektedir. Bu da onun maddî sıkıntılarla boğuşmadığını ve zengin biri olduğunu göstermektedir. Şairin dîvânında tek bir methiye bulunmaktadır. O da Erbilli el-Emîr Ruknuddîn Ahmed b. el-Emîr Şihâbuddîn Karatay ile ilgilidir. Muhtemelen bu methiyeyi şair onun öfkesinden sakınmak için yazmıştır. Bunu dîvânı derleyen kişinin bu methiyenin başına düşürdüğü nottan anlıyoruz. Orada şairin ölümüne bu kişinin neden olduğu belirtilmektedir.²⁵ Klasik kasîde yapısına uygun olarak söylenen bu methiye aşağıdaki gazel bölümü ile başlamaktadır:²⁶

مَا لِلدُّمُوعِ تَسِيلُ سَيْلِ الْوَادِي	أَحَدًا يَرْكَبِ الْعَامِرِيَّةَ حَادِي
نَعَمْ اسْتَقْلُوا ظَاعِنِينَ وَخَلَّفُوا	نَارًا لَهَا فِي الْقَلْبِ قَدْخُ زِنَادِ
مَا كَانَ أَطْيَبَ لِلْوَدَاعِ عِنَاقَنَا	لَوْ لَمْ يَكُنْ مِنَّا عِنَاقَ بَعَادِ
لِي بِالْعَقِيقِ سَمَى الْعَقِيقِ عَمَامَةَ	قَلْبُ أَسِيرٍ مَا لَهُ مِنْ فَادِ
سَلَبْتَهُ مِنِّي يَوْمَ رَامَةَ مُغَلَّةَ	مَكْحُولَةً أَجْفَانُهَا بِسَوَادِ
يَا سَائِقِ الْوَجْنَاءِ غَيْرِ مُقْصِرِ	يَطْوِي الْمَقَاوِرَ مِنْ رَبًّا وَوَهَادِ
مَا لِي إِلَيْكَ سِوَى التَّجِيَّةِ حَاجَةَ	تُلْقِي سُعَادَ بِهَا وَدَارَ سُعَادِ
عَرَّجَ بِرَامَةَ إِنَّ رَامَةَ مُنْتَهَى	أَمْلِي وَغَايَةُ بُعَيْتِي وَمُرَادِي
لِلَّهِ صَبُّ بِالْعِرَاقِ مُتَيْمِ	ظَامٍ إِلَى مَاءِ الْمُحْصَصِ صَادِي

Gözyaşlarının nesi var ki vadideki ırmak gibi akmakta? Yoksa (Leyla) el-Âmiriyye'nin kâfilesini mi yola koyuldu?

Evet göç ederek ayrıldılar ve çakmak taşından çıkan kıvılcım gibi olan bir ateşi, kalpte bıraktılar.

²² İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 501.

²³ Aynı eser, III, s. 503.

²⁴ Bkz. İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 273; Kâtib Çelebî, Mustafa b. 'Abdillah, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, (I-VI), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1414/1994, I, 608; Zeydân, *a.g.e.*, III, 24.

²⁵ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 5; Dayf, *a.g.e.*, s. 390.

²⁶ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 5.

Ayrılık için kucaklaşmamız ne kadar da hoştu! Keşke bu, ayrılanların kucaklaşması olmasaydı!

'Akîk'i bulut sulasın, orada, tutuklu ve fidye vereni olmayan gönlüm bulunmakta.

O gönlü benden Râme gününde, kenarları siyah ile sürmelenmiş bir göz aldı.

Ey durmaksızın deve sürüp tepe ve ovalardan oluşan mesafeleri kat eden süvari,

Su'âd'a veya Su'âd'ın evine götüreceğin bir selamın dışında benim sana ihtiyacım yoktur.

Râme'ye uğra. Râme ümidimin sonu, son arzum ve muradımdır.

Allah için, Irâk'ta el-Muhassab suyuna susamış bir kara sevdalı var.

Gazelden ibaret olan bu giriş bölümünden sonra şair, Ruknuddîn'i şu sözlerle övmektedir:²⁷

دَرْعًا وَرَكْنُ الدِّينِ رَحْبُ النَّادِي	وَمِنَ الْعَجَائِبِ أَنْ أُضِيقَ بِإِزْبِلِ
شَهِدَتْ بِهِ الْأَمْوَاتُ فِي الْأَلْحَادِ	لَوْ أَنْكَرَ الْأَحْيَاءُ فَضْلَ جَمِيلِهِ
يُرْوَى حَدِيثُ الْجُودِ بِالْإِسْنَادِ	يَا أَيُّهَا الْمَوْلَى الَّذِي عَنْ كَفِّهِ
لَا تَبْتَلِي بِشِمَاتَةِ الْحُسَّادِ	أَشْكُوكَ حَالًا لَا رُمِيَتْ بِمِثْلِهَا
عَنْ مَنْهَجِ الْإِسْعَافِ وَالْإِسْعَادِ	حَاشَا سَجِيَّتِكَ الْكَرِيمَةَ أَنْ تَحْدُ
تَرْتَنُو إِلَيْهِ أَعْيُنُ الْأَضْدَادِ	فِي فَضْلِكَ الْمَحْرُوسِ أَصْبَحَ لِي غَلًّا
لَمْ أَمْسِ رَبِّ مَطَارِفِ وَتَلَادِ	أَنْتَ الَّذِي لَوْلَا سَمَاحَةُ كَفِّهِ

Ruknuddîn'in çevresi genişken Erbil'de zor duruma düşmem görülmemiş şeylerdendir!

Şayet yaşayanlar onun bol iyiliğini inkâr etseydiler, mezarlardaki ölüler tanıklık edeceklardı!

Ey elinden cömertlik hadîsi senediyle birlikte rivâyet edilen efendimiz,

Benzeriyle karşılaşmadığın durumumu sana şikâyet ediyorum. Beni kıskananların alaylarıyla sınama!

Senin soylu karakterin, yardım etme yolundan sapmaktan münezzehtir!

Allah tarafından korunan sizlerin sayesinde, muhaliflerin gözlerinin bakakaldığı yüksek makamlarım oldu.

O sensin ki cömertliğin olmasaydı ipek elbiselere ve antikalara sahip olmazdım.

el-Hâcîrî'nin dîvânındaki bu tek methiyeden sonra gelen şiirler, büyük bir bölümü itibariyle gazel içerikli dirler. Yukarıdaki methiyenin başında bulunan gazelle benzer özellikler taşıyan bu şiirler dîvânı tüketecek ölçüdedir.

5. 2. Gazel

el-Hâcîrî'nin gazelleri incelendiğinde ortaya iki tür gazel çıkmaktadır. Biri gazellerinin büyük bir bölümünü oluşturan iffetli gazel, diğeri de erkek sevgiliye söylenen gazeldir. Bu iki tür, ayrı başlıklar altında incelenecektir.

²⁷ Aynı eser, s. 6.

5. 2. 1. İffetli Gazel

el-Hâcirî'nin gazelleri, büyük ölçüde, Necd ve Hicâz'ın çöllerinde oturan şairlerce geliştirilen iffetli ('uzri/bedevi) gazel türüne girmektedir. el-Hâcirî'nin gazellerinde sevgilinin diyarı olarak adı geçen yerler de genelde Necd ve Hicâz'daki yerleşim yerleridir. Bu gazelerde şair genelde Râme, 'Akîk, el-Muhassab, Kâzıma, Hâcir, el-Hayf, Minâ, Mekke Tihâme, Cîretu'l-'Alem, Sal' La'la', ve en-Nekâ gibi yerlerde dolaşmaktadır. Bazen de Irak, Bağdat, Erbil ve Musul'dadır. Bir bakıma şairin dîvânı bu yerlerin adları ile dolup taşmaktadır. Bu yer adları genelde gazellerin başında bulunan nesîb bölümünde yer almaktadır. Şair, sevdikleri o yerlerde bulunuyorlar diye, oraları sevdiğini söylemektedir:²⁸

هَيَّجَتْ وَجَدِي يَا نَسِيمَ الصَّبَا إِنَّ كُنْتُ مِنْ جَدِّ فَيَا مَرْحَبًا
أَهْوَى رُبَا الْجُرُجِ وَأَوْلَاهُمْ بِالْجُرُجِ لَمْ أَعْشَقْ لِيْلِكَ الرُّبَا

Ey sabâ rüzgarı sevdami uyandırdın. Eğer Necd'ten geliyorsan merhaba sana/hoş geldin!

Cez'in tepelerini seviyorum. Sevgililer orada olmasaydı o tepelere âşık olamazdım.

Şair genelde klasik kasîde yapısına uygun olarak söylediği gazelerde, bazen bindiği hayvandan da söz etmektedir. Örneğin bineğinin yürüyüşü ile ilgili şunları söylemektedir:²⁹

لَا تَلُومُهَا عَلَى تَقْصِيرِهَا هِيَ سَكْرَى لَيْسَ بِالتَّقْصِيرِ تَدْرِي
مِنْ بِهَا نَحْوُ رُبَا كَاظِمَةَ وَأَنْظُرَاهَا كَيْفَ تَطْوِي كُلَّ قَمَرٍ

Tembelliği için onu kınamayın. Sarhoştur bu kusurunu bilmemekte.

Kâzıma tepelerine doğru onu yönelttin. Bütün çölü nasıl kat ettiğini o zaman görün!

el-Hâcirî genelde, sevgilisinin kendisini terk emek üzere olduğunu söyleyerek manzûmesine başlamaktadır. Ardından, o gittikten sonra hangi hâllere düşeceğini anlatmaktadır. Bu ayrılıktan duyacağı acıyı dile getirmektedir. Meselâ aşağıdaki kasîdesi ayrılığın beraberinde getirdiği hüznün ile taşmaktadır. Bu manzûmede, sevgilisinin ayrılışından dolayı duyduğu hüznü eşsiz bir biçimde tasvir etmektedir. Bu, sevenlerin ayrılıktan duydukları hüznün en güçlü ifâde biçimlerinden biri olmalıdır:³⁰

أَحْبَابَنَا بِنْتُمْ عَنِ الْحَيْفِ فَاشْتَكْتُمْ لِيُعَدِّكُمْ أَصَالَهَا وَضَحَاهَا
كَأَنَّكُمْ يَوْمَ الرَّحِيلِ رَحَلْتُمْ بِنَوْمِي فَعَيْنِي لَا تُصِيبُ كِرَاهَا
وَكُنْتُ شَحِيحًا مِنْ دُمُوعِي بِقَطْرَةٍ فَقَدْ صِرْتُ سَمْحًا بَعْدَكُمْ بِدِمَاهَا
رَعَى اللَّهُ لِبَالَتِ بَطِيبِ حَدِيثِكُمْ تَقَضَّتْ وَحَيَّاهَا الْحَيَا وَسَقَاهَا
فَمَا قُلْتُ إِيْهِ بَعْدَهَا لِمُسَامِرٍ مِنَ النَّاسِ إِلَّا قَالَ قَلْبِي آهًا

²⁸ Aynı eser, s. 18.

²⁹ Aynı eser, s. 10.

³⁰ Aynı eser, s. 47.

يَرَانِي خَلِيلِي بِاسْمَا فَيُظَنُّ بِي
سُرُوراً وَأَحْشَايَ اهُمُّومُ مَلَاهَا
مَتَى تَنْقُضِي أَيَّامَ دُنِّي وَأَحْتَنِي
ثِمَارَ وَصَالٍ قَدْ خُرِمْتُ جَنَاهَا
وَأَسْتَصْحِبُ الْقَوْمَ الَّذِينَ يَمْهَجَتِي
لَفَقْدِهِمْ نَارٌ يَشْبُ لُظَاهَا

Ey dostlarımız, el-Hayf'tan ayrılıp gittiniz. Uzaklaştınız diye oranın gece ve gündüzleri de şikâyet eder oldu.

Ayrılıp gittiğiniz gün, sanki uykumu da götürdünüz. Gözüme uyku girmemekte! Gözyaşımın bir damlası için bile cimriydim/akıtmazdım. Ancak sizden sonra kanlısı için de cömert oldum.

Allah, hoş sohbetlerinizle geçen geceleri korusun ve yağmur da onları canlandırıp sulasın.

O gecelerden sonra, bir gece arkadaşı edinip ona anlatıver diyemedim. Sadece kalbim âh âh diyebilmekte.

Dostum beni gülümser görüp zannediyor ki bende sevinç var. Oysa içimi dertler doldurmakta.

Zillet günlerim ne zaman bitecek ve derlemsinden mahrum kaldığım kavuşma meyvelerini (ne zaman) derleyeceğim?

Onları yitirdiğim için ruhumda alevleri tutuşan bir yangın olan o kişilere (ne zaman) arkadaş olup kavuşacağım?

Bu beyitlerde, sevdiklerinin ayrılığında şair tek başına şikâyetçi değildir. Onunla birlikte doğa da şikâyet etmektedir. Uykusuzluktan şikâyet eden şairin gözüne gece uyku girmemektedir. Sevgilisiyle birlikte geçirdiği uykusuz geceleri hatırlayan şair sevgilisi için eriyip bitmekte ve sıcacık özlemler içinde dua etmektedir. Daha sonra el-Hâcîrî, kendi hâlini anlatmaktadır. Uykusuz kaldığı zamanlarda sürekli acı çekmektedir. Gülümsemelerinin tersine içini kederler doldurmaktadır. Sevgilisiyle birlikte olmak, kavuşma meyvelerini derlemek ve gönlünde yanan ateşi söndürmek istemektedir.

Şair başka bir yerde, sevgilinin ardından düştüğü durumu ve duyduğu ayrılık acısını şu sözlerle dile getirmektedir:³¹

يَا سَاكِنِي وَاذِي الْعَقِيقِ فَدَنْتَكُمْ
عَيْنٌ مَدَامُعَهَا عَقِيقٌ أَحْمَرُ
بِنْتُمْ فَمَا اسْتَعْدَبْتُ بَعْدَ حَدِيثِكُمْ
لَفْظاً وَمَ يَحْسُنُ لِعَيْنِي مَنْظَرُ

Ey 'Akîk vadisi oturanları, gözyaşları kıpkızıl akan göz size feda olsun!

Ayrılıp gittiniz. Sohbetinizden sonra ne bir sözcük bana tatlı geldi ne de gözüme bir manzara güzel göründü.

el-Hâcîrî, gönlünü kaplayan ve ayrılıktan kaynaklanan yanma esnasında bile bu yangının acıtarak sürmesini istemektedir. Râme'de dolaşan sevdiklerini görmeye duyduğu özlemle dolu lirik bir şiiri şu şekildedir:³²

إِنَّ الْأَلَى رَحَلُوا عَدَاةَ مُحَجَّرٍ
مَلَقُوا الْقُلُوبَ لَوَاعِجِ الْأَحْزَانِ
نَزَلُوا بِرَأْمَةٍ قَاطِنِينَ فَلَا تَسْلُ
مَا حَلَّ بِالْأَعْصَانِ وَالْغَزْلَانِ

³¹ Aynı eser, s. 44.

³² Aynı eser, s. 21; Dayf, a.g.e., s. 393.

فَلَا بُعِثَنَّ مَعَ النَّسِيمِ إِلَيْهِمْ شَكْوَى تَمِيلُ لَهَا غُصُونُ الْبَانِ
يَا عَاذِلِي فِيمَنْ أَحَبُّ جَهَالَةً عَنِّي إِلَيْكَ فَلَيْسَ شَأْنُكَ شَانِي
لَمْ لَا أَحِنُّ إِلَى الْحِجَارِ صَبَابَةً وَيَجُودُ دَمْعُ الْعَيْنِ بِالْهَمَلَانِ

Muhaccir'den sabahleyin göç edenler, gönülleri hüznün acılarıyla doldurdular. İnip Râme'ye kondular. Artık sen dalların ve ceylan yavrularının başına geleni sorma.

Bân ağacının dallarını büken meltem ile birlikte onlara, şikâyetimi göndereceğim.

Ey sevdiklerim için bilmeden beni kınayan, uzak dur benden! Senin yolun benim yolum değildir.

Hicâz'a niçin özlem duymayayım, gözümün yaşı (neden) dökülmesin?

Bu beyitlerde şair, Muhaccir'de tek başına kaldığını söylemektedir. Aşkını verdiği acılardan, hüznün acı ve sıkıntısından şikâyet etmektedir. Boyu ve gözlerinin güzelliğiyle dalları ve ceylan yavrularını utandıran sevgilisi Râme'ye gitmiştir. Belki acıyı kendisini hatırlar diye şaire meltem ile ona selam göndermekten başka bir şey kalmamıştır. Şair daha sonra kendisini kınayan kişiye dönmekte ve peşine düşmekten onu sakındırmaktadır. Çünkü bu, şairin alışık olduğu bir durum değildir. Şair ondan şunu bilmesini istemektedir ki her seven peş peşe gözyaşı akıtmaktadır. Kalbi de Hicâz'a ve orada oturanlara sevdalidir.

Şair bazen sevdiklerinin ardından ölmek istemektedir:³³

مَنْ لَاحَ لِي مِنْ أَبْرَقِ الْجُرْعِ بَارِقُ وَمَنْ تَهَمَّ أَجْفَانِي فَمَا أَنَا عَاشِقُ
وَإِنْ لَمْ أُمُتْ مِنْ بَعْدِ سُكَّانِ رَامَةَ فَمَا أَنَا فِي دَعْوَى الْمَحَبَّةِ صَادِقُ
وَمَا عُذْرُ مَنْ يَهْوَى إِذَا لَمْ يَمُتْ وَقَدْ أُتِيرَتْ لِتَرْحَالِ الْحَبِيبِ الْأَيَانِقُ
أَفَارِقُهُمْ عَمْدًا وَمَا أَدْرِي بِالْأَسَى أَرُوحِي أَمْ تِلْكَ الْحُمُولُ أَفَارِقُ
بَعْدْتُمْ فَلَا وَاللَّهِ مَا أَنَا بَعْدَكُمْ بِحَيٍّ وَلَا جَسْمِي بِهِ الرُّوحُ وَائِقُ
وَهَيْهَاتَ أَنْ يَرْجُو الْحَيَاةَ مُتَيِّمٌ وَهَذَا غُرَابُ الْبَيْنِ بِالْبَيْنِ نَاعِقُ
كَفَى حُزْنًا أَلِيَّيَّ أُحَادِعُ بِالْكَرَى حُمُونِي لَطِيفٍ مِنْكُمْ وَأَسَارِقُ

Cez'in kumluğundan bir parıltı bana görünüyordu (nerdedir diye) gözlerimi gezdirmesem ben de âşık değilim!

Râme'de oturanların ardından eğer ölmezsem sevmek konusunda ben de samimi değilim.

Sevgilisinin yola koyulması için develer kaldırıldığında seven kişi ölmezse hiçbir mazereti olmaz.

Bile bile onlardan ayrılıyorum. Ancak üzüntüden bilmiyorum canımdan mı yoksa o hevdec yüklü develerden mi ayrılıyorum?

Uzaklaştınız. Allah'a and olsun ki sizden sonra ben ne sağım ne de bedenimde ruh bulunmaktadır.

³³ el-Hâcîrî, a.g.e., s. 56-57.

*Âşığın yaşamayı arzulaması mümkün değil! Ben ise ayrılık öten bir kargayım.
Hayaliniz uğrar diye gözlerimi uyku ile avutmam ve biraz kestirmem keder
olarak yeterdir.*

Şair artık yaşayan bir kişi olmadığını ve varlığının bir hayaleti andırdığını şu ifâdelerle belirtmektedir.³⁴

فَإِذَا الْحَيَالُ أَطَافَ حَوْلِي لَمْ يَجِدْ إِلَّا خَيَالاً مِثْلَهُ فِي مَوْضِعِي

Onun hayali çevremde dolaşmak isterse benim yerime kendisi gibi bir hayalet bulabilir ancak.

Aşağıdaki beyitlerde şair yine sevgilisinin hayalinden söz etmektedir. Bu hayalin kendisine uğramasının çok görülmemesini istemektedir.³⁵

يَا مُرْسِلاً فِي الدُّجَى مِنْ أَرْضِ كَاظِمَةٍ خَيَالَهُ مُعْرِضاً عَنِّي بِأَنَّ سَبَبَ
لَا تَمْنَعُ الطَّيْفَ مِنْ طَيْبِ الْوَصَالِ فَمَا يَضُرُّهُ أَنْ يُرِينِي الصَّدَقَ فِي الْكَذِبِ

Ey karanlıkta Kâzıma diyarından hayalini gönderen ve sebepsiz yere benden yüz çeviren,

O hoş kavuşmadan hayalini engelleme. Yalan içinde bana gerçeği göstermesinin ona ne zararı olabilir?

Lirik türü şiirlerinde el-Hâcirî, tekellüften uzak durmaktadır. Aşk ateşi onun kalbinde tutuşmakta ve gözyaşları sel gibi akmaktadır. Sevgilisinin fettân gözlerini çevreleyen ve ok gibi öldürücü olan kirpiklerine şair yer vermektedir. Sevgilisine yalvarmakta ve tutuşan gönlüne acımasını istemektedir. Şairin alevlerden gerçekten ve daima acı çektiğini görmekteyiz. Sevgilisinden gelen her şey içini sönmeyen bir ateşle doldurmaktadır. Bu, söndürücü olması gereken sevgilinin ağzındaki su ve salya olsa bile böyledir.³⁶ Meselâ aşağıdaki beyitte sevgilisinin salyasının yakıcılığından yakınmaktadır.³⁷

وَيَلَاةٌ مِنْ بَرْدِ رُضَابٍ لَهَا أَشْكُو إِلَى الْعُدَالِ مِنْهُ الْحَرِيقُ

Onun salyasının soğukluğuna hele bakın! O salyanın sıcaklığını beni kınayanlara şikâyet ediyorum!

Şair gazellerinde daima gözü yaşlıdır. Sürekli akan bu gözyaşları onun yanaklarında yarıklar meydana getirmiştir.³⁸

لَوْ يَسْمَعُونَ شَكْوَتِي مِنْ هَجْرَانِهِمْ حَالاً يَرِقُّ لَهَا الْجَمَادُ الْأَمْلَسُ
فَإِذَا جَرَّتْ فِيهَا الْمَدَامِعُ تَيْبَسُ قَدْ صَيَّرَ الْحَدَّ الْبُكَاءُ حَفَائِرًا
فَالنَّوْمُ عَنِ حَفْنِي الْقَرِيحِ مَقْوُضٌ وَالْحَزْنُ فِي قَلْبِي الْجَرِيحِ مُؤَسَّسٌ

Duyabilselerdi, terk edip gittiklerinden dolayı sert cansız cismin bile acıdığı hâlimi arz edecektim.

³⁴ Aynı eser, s. 8.

³⁵ Aynı eser, s. 65.

³⁶ Dayf, a.g.e., 392.

³⁷ el-Hâcirî, a.g.e., s. 31.

³⁸ Aynı eser, s. 9

Ağlamak yanaklarımda yarıklar oluşturmuş. Öyle (derinler) ki gözyaşlarım onlarda akınca kuruyuvermekte!

Uyku yaralı gözkapaklarıma uğramaz oldu. Hüznün ise yaralı gönlüme kuruluvermiş.

Aşağıdaki kıtalarda şair yine uykusuzluktan yakınmaktadır.³⁹

مَا لِي أَرَى النَّوْمَ عَنْ عَيْنِي قَدْ نَفَرَا أَنْتَ عَلَّمْتَ طَرْفِي بَعْدَكَ السَّهْرَا
وَمَا لِدِكْرِكَ يَصْلِي النَّارَ فِي كَبِدِي أَهْكَذَا كُلُّ صَبٍّ إِلْفُهُ ذُكْرَا

Neyim var ki uykunun gözlerimden yüz çevirdiğini görmekteyim! (Ayrılığın) ardından sen mi gözüme uykusuzluğu öğrettin!

Ne oluyor ki senin anılman, ciğerimi yakıyor! Dostu anılınca böyle mi olur her âşık?

Gazellerinin büyük bir bölümünde şair, sevgiliden devamlı bir ilgi ve alaka beklentisi içindedir. Meselâ aşağıdaki beyitlerde şair, sevgilisinin nazarına bir kez bile yakalanamamaktan şikâyetçidir.⁴⁰

يَا بَاحِلًا أَبَدًا عَلَيَّ بِنَظْرَةٍ يُفْدِيكَ مَنْ بِحَيَاتِهِ لَكَ يَسْمَحُ
جَرَحَتْ لِحَاظَكَ لُبِّي فَأَعْتَدَى دَمُهُ مِنَ الْحَقْنِ الْمُسَهَّدِ يَنْصَحُ
لَا مَ الْوُشَاهُ عَلَى هَوَاكَ وَقَصْدُهُمْ نُصْحِي بِذَاكَ فَأَفْسَدُوا مَا أَصْلَحُوا
مَا تَنْقِضِي بِجَفَاكَ عَيِّي لَيْلَةً إِلَّا وَقَدْ آبَسْتُ أَيُّ أُصْبِحُ

Ey bana bir bakıvermekle de olsa daima cimrice davranan, senin için hayatını seve seve veren sana feda olsun!

Bakışların kalbimin içini parçaladı. Kan da uykusuz kalan gözümden damlamaya başladı.

Arabozanlar sevdan için beni kınadılar. Bununla bana öğüt vermektir amaçları. Ancak düzeltceklerini bozdular.

Senin görüşmeyip ettiğin vefasızlıkla geçen her gece biter bitmez ben de ümitsiz olarak sabahlıyorum.

Aşağıdaki beyitlerde de sevdiğinden ilgi bekleyen şair, çektiği ızdırâba artık katlanamadığını ifâde etmektedir.⁴¹

وَلَا تَبْخُلُوا أَنْ تَسْمَحُوا لِي بِنَظْرَةٍ تُخَفِّفُ أَشْجَانِي وَفَرَطَ صَبَابَتِي
سَأَلْتُ فُوَادِي الصَّبْرَ عَنْكُمْ فَقَالَ لِي إِلَيْكَ فَإِنَّ الصَّبْرَ مِنْ غَيْرِ عَادَتِي
وَكَيْفَ اشْتِغَالِي عَنْكُمْ لَا عَدِمْتُكُمْ وَنَارُ الْأَسَى وَالشَّقْوَى مِلْءُ حُشَاشَتِي

Bana bir bakışı bağışlamakta cimri davranmayın. O bakışınız hüznümü ve şiddetli tutkunluğumu hafifletir.

Kalbimden sizler için sabretmesini istedim. Bana dedi ki hadi oradan! Sabır, âdetimden değildir.

³⁹ Aynı eser, s. 32.

⁴⁰ Aynı eser, s. 11.

⁴¹ Aynı eser, s. 48-49.

Hüzün ve özlem ateşi içimi doldurmaktayken, sizi yitirmez olayım, size nasıl ilgisiz kalabilirim!

el-Hâcîrî, gazellerinde, sevgilinin vücut güzelliğini anlatan ifâdelere sık bir şekilde yer vermektedir. Gazellerinin büyük bir bölümünde sevgilinin gözü, kirpikleri, yüzü, beli, boyu gibi organların güzelliğini göstermeye çalışmaktadır. Bir bakıma şair manzûmesini sevgilinin niteliklerini anlatmak ve onu övmek üzere söylemektedir. Meselâ şair aşağıdaki beyitlerde sevgilisini ceylana, sevgilisinin belini ince dala ve yüzünü dolunaya benzetmektedir:⁴²

بَدَا فَأَرَانِي الظَّيِّ وَالْعُصْنَ وَالْبَدْرَا فَتَبَّأَ لِقَلْبٍ لَا يَبِيْتُ بِهِ مُعْرَى
نَبِيٌّ جَمَالٍ كُلُّ مَا فِيهِ مُعْجَزُ مِنْ الحُسْنِ لَكِنْ وَجْهَهُ الْآيَةُ الْكُبْرَى
أَقَامَ بِأَلِّ الحَالِ فِي صَحْنِ خَدِّهِ يُرَاقِبُ مِنْ لَأَلَاءِ عَرَّتِهِ الفَجْرَا
مِنْ التُّرُكِ لَمْ يَتْرُكْ بِقَلْبِي بَحْلُدَا فُتُوْرُ بِحَفْنِيهِ المِرَاضِ وَلَا صَبْرَا

Gözüktü. Bana ceylanı, dalı ve dolunayı gösterdi. Ona düşkün olmayan kalp kahrolsun!

Güzellik peygamberidir. Ondaki her güzellik bir mucizedir. Ancak yüzü en büyük mucize!

Yanağındaki ben, Bilal gibi kalkıp sevgilinin yüzünün parıltısından doğacak fecri gözetlemekte!

Türklerdendir. Halsiz gözlerindeki baygınlık, gönlümde ne sabır ne de dayanma bıraktı!

Sevgilinin kırmızı yanağı kırmızı güle benzetilmektedir. Bu gül, rengini âşıkların kanından almaktadır:⁴³

ظَيِّ كَأَنَّ الوُرْدَ فِي خَدِّهِ مِنْ دَمِ عَاشِقِيهِ كُلِّ يَوْمٍ يُعْمَسُ

Bir ceylandır. Sanki yanaklarındaki gül, âşıklarının kanındandır ve her gün ona batırılmaktadır.

Sevgilinin gözleri sürmeli olup kendisi de ince bellidir:⁴⁴

خُلِثْتُ لِشَقْوَتِي خُلُو التَّيِّ كَحِيلِ الْمُقْلَتَيْنِ رَقِيقَ خَصْرِ

Bahtsız olayım diye, salmışın hoş, gözlerin sürmeli ve ince belli olarak yaratıldın!

Sevgilinin bakışları kılıç gibi keskindir:⁴⁵

إِذَا سَلَ سَيْفِ العُنْجِ مِنْ لِحْظَاتِهِ يُرِينِي حَتْفًا كَامِنًا فِي فِرْنِدِهِ

Bakışlarından naz kılıcını sıyrınca, o kılıçta gizli olan ölümü de bana göstermekte.

Yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi bu bakışlar öldürücüdür:⁴⁶

لِمَنْ اللَّحَاطُ مَرِيضَةٌ الأَحْفَانِ تَسْطُو بِسَيْفٍ فِي القُلُوبِ يَمَانِي

⁴² Aynı eser, s. 25.

⁴³ Aynı eser, s. 9.

⁴⁴ Aynı eser, s. 29.

⁴⁵ Aynı eser, s. 20.

⁴⁶ Aynı eser, s. 21.

Göz kapakları hastalıklı olan ve Yemen kılıcıyla gönüllere saldıran o gözler kimindir?

Sevgili ok kirpiklidir ve bu öldürücü oklardan kaçış yoktur:⁴⁷

يَا قَلْبُ مُدِّ فَوْقَ سَهْمِ الرَّدَى تَبَّأُ عَيْنَيْهِ فَأَيُّنَ الْفِرَازِ

Ey gönül, ok atan gözleri ölüm okunu doğrulttuğundan beri kaçış nereye olabilir?

Sevgilinin öldürücü bakışlarına kimse karşı koyamamaktadır:⁴⁸

لَوْ صَالَ بِاللَّحْظِ عَلَى حَيْدَرٍ مَا حَمَلْتَ رَاحَتَهُ ذَا الْفِقَارِ
هَذَا الَّذِي يَسْبِي عُقُولَ الْوَرَى مِنْ لَحْظِ عَيْنَيْهِ الْحَدَارِ الْحَدَارِ

*Bakışı ile Haydar'a saldırırsa Haydar'ın eli Zülfikâr'ı tutamaz artık!
İşte bu kişidir insanların aklını tutsak eden. Onun bakışlarından sakının da sakının!*

Sevgilinin yüzü dolunaydan bile güzeldir:⁴⁹

بِنَفْسِي مَنْ يُفُوقُ الْبَدْرَ حُسْنًا وَعُصْنُ الْبَانِ لِينًا وَاعْتِدَالًا

Dolunaydan daha güzele ve Bân ağacının dalından daha boylu ve nâzik olana ruhum feda olsun!

Başka bir beyitte dolunaydan üstünlük şu biçimde ifâde edilmektedir:⁵⁰

قَمْرٌ يُفُوقُ الْبَدْرَ فِي أَوْصَافِهِ وَعَلَا الْغَزَالَ الْمُقْلَتَيْنِ وَجِيدَهُ

Niteliklerinde dolunaydan üstün olan bir aydır. Gözleri ve boynu ile de ceylanı geçmiştir.

Başka bir manzûmede dolunaya ve ceylana benzetmeler şu biçimdedir:⁵¹

هَلَالٌ وَلَكِنْ أَفُقُ قَلْبِي مَحَلُّهُ غَزَالٌ وَلَكِنْ سَفْحُ عَيْنِي عَقِيئُهُ
حَكَى وَجْهَهُ بَدْرَ السَّمَاءِ فَلَوْ بَدَأَ مَعَ الْبَدْرِ قَالَ النَّاسُ هَذَا شَقِيئُهُ

Sevgili bir hilâldir. Ancak yeri gönlümün tepesidir. Bir ceylandır. Ancak dolaştığı vadi gözümün sathıdır.

Yüzü gökteki dolunayı andırmaktadır. Dolunayla birlikte görünse insanlar işte bu dolunayın (ikiz) kardeşidir diyecekler.

Başka bir beyitte dolunay sevgiliye nerdeyse secdeye varmaktadır:⁵²

وَبَدْرٌ أَصْبَحَ الْبَدْرُ لَدَيْهِ يَلْتَمُّ الْأَرْضَا

*Sevgili, yanında dolunayın yeri öpmeye başladığı bir dolunaydır!
Aşağıdaki beyitlerde şair sevgilisinin sürmeli gözünden ve orta boylu oluşundan söz ederken salyasının da çok lezzetli olduğunu söylemektedir:⁵³*

خُلِقَتْ كَحَيْلِ الْمُقْلَتَيْنِ لِشِفْوَتِي بَعِيدِ مَجَالِ الْقَرْطِ مُعْتَدِلِ الْقَدِّ

⁴⁷ Aynı eser, s. 52.

⁴⁸ Aynı eser, s. 53.

⁴⁹ Aynı eser, s. 22.

⁵⁰ Aynı eser, s. 36.

⁵¹ Aynı eser, s. 37.

⁵² Aynı eser, s. 13.

⁵³ Aynı eser, s. 30.

أَظْمَأَ وَفِي ذَاكَ الرُّضَابِ مَوَارِدُ أَلْدُ مِنَ السَّلْسَالِ وَالْحَمْرِ وَالنَّهْدِ

Bahtsız olayım diye gözlerin sürmeli, küpe alanın/boynun uzun ve orta boylu yaratılmışsın.

Senin bu salyanda tatlı sudan, şaraptan ve yemekten daha lezzetli olan yerler varken hiç susuzluk çeker miyim?

el-Hâcîrî sevgilisini överken başvurduğu bu benzetmeler, sevgilinin onun üzerinde bıraktığı etkinin derinliğini anlatabilmek içindir. Ceylan gözlü, ince belli, kılıç bakışlı, ok kirpikli, dolunay yüzlü ve orta boylu bu sevgiliye âşık olan da yalnız şair değildir. Gökyüzündeki hilâl bile bu sevgiliye âşıktır ve sevgilinin kolunda bilezik olmak istemektedir:⁵⁴

وَدَّ هِلَالُ الْأَفُقِ لَوْ أَنَّهُ أَصْبَحَ فِي سَاعِدِ سَعْدَى سَوَاوِ

Gökyüzündeki hilâl Su'dâ'nın bileğinde bilezik olmak ister.

*Bir Türk olan şairin sevgilisi de Türk'tür:*⁵⁵

مِنَ التُّرْكِ لَا تُحْطِي سَهَامُ حُفُونِهِ وَلَكِنَّهَا فِي وَسْطِ قَلْبِي تُرْشَقُ

Türklerdendir. Ok kirpikleri (hedefinden) sapmaz ve kalbimin ortasına atılır.

*Bazen şairin sevgilisi bir Kürt'tür:*⁵⁶

وَعَزَّالٌ مِنْ آلِ شَيْبَانَ قَدْ أَحَ رَمَ عَيْنِي فِي اللَّيْلِ طِيبَ الرُّقَادِ

بَابِلِي الْأَحْطَاظِ كَالنَّارِ حَدًّا وَلَكِنْ حَرُّهَا فِي فُؤَادِي

فُلْتُ لَمَّا بَدَأَ يُرْتَجُّ عِطْفِي هِرْ كَعُصْنِ الْأَرَاكَةِ الْمِيَادِ

قَدْ سَرَقْتَ الرُّقَادَ قَالَ جُبِيَا لَيْسَ هَذَا بِدَعَاً مِنَ الْأَكْرَادِ

Âl-i Şeybân'dan bir ceylan geceleyin gözlerimi tatlı uykudan etti.

Bâbil bakışlıdır. Yanakları ateş gibidir. Sıcaklıkları hâlâ gönlümdedir.

Çabuk sallanan misvâk ağacının dalı gibi sağa sola salınarak yürümeye başlayınca dedim ki

Uykumu çaldın. Cevap olarak: Bu, Kürtlerden görülmemiş bir şey değildir dedi.

*el-Hâcîrî'nin sevdası çok eskilere dayanmaktadır:*⁵⁷

وَعَلَّقْتُمْ طِفْلاً فَشَيْبَ لَمَّتِي طُولُ التَّجَانِي وَالتَّجْنُبِ وَالْقِلَا

Daha bir çocukken size bağlanıp tutuldum. Uzun süren ayrılık, uzaklaşma ve dargınlık şakaklarımı ağarttı.

'Uzrî/bedevî gazel türünün önde gelenlerinden biri olan Kays b. Zarîh (ö.68/688) de bir şiirinde sevdasının çok eskilere dayandığını söylemektedir. Şair, kendisini tedavi eden doktorun bu aşk hastalığına ne zaman yakalandığını sorması üzerine şu cevabı vermektedir:⁵⁸

تَعَلَّقَ رُوحِي رُوحَهَا قَبْلَ خَلْقِنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا كُنَّا نَطَافاً وَفِي الْمَهْدِ

⁵⁴ Aynı eser, s. 53.

⁵⁵ Aynı eser, s. 50. Benzer manzûmeler için bkz. Aynı eser, s. 19, 20, 37, 38, 56.

⁵⁶ Aynı eser, s. 26.

⁵⁷ Aynı eser, s. 12.

⁵⁸ Fevvâz eş-Şe'âr, eş-Şu'arâ'u'l-'Arab, Beyrût, 1420/1999, I, 69.

فَزَادَ كَمَا زِدْنَا فَأَصْبَحَ نَامِيَا وَلَيْسَ إِذَا مِتْنَا بِمُنْصَرِمِ الْعَهْدِ
وَلَكِنَّهُ بَاقٍ عَلَى كُلِّ حَادِثٍ وَرَأَيْنَا فِي ظُلْمَةِ الْقَبْرِ وَاللَّحْدِ

Bizler daha yaratılmadan önce, döl olduktan sonra ve henüz beşikteyken rûhum onun rûhuna bağlanmıştı.

Bizim gibi bu bağlanmışlık da büyüdü ve gelişip serpildi. Bizlerin ölümüyle de onun dönemi kapanmaz.

Kadîm olmayan her şeyin aksine o süreklidir. Bizler kabir ve mezarın karanlığı içindeyken bile o bizi ziyâret edip duracaktır.

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi, iffetli gazel yazan şairlerin manzûmelerinde cinsellik duygusu çok gerilerdedir. Şair, sevgilisine karşı duyduğu aşk ile yanar kavrulur. Burada rûhî bir anlaşma ön plandadır. Şair, ruhunun, daha doğmadan önce sevgilisinin ruhuna bağlı olduğunu düşünmektedir. Ömür bu sevgilerini arttıracaktır. Gittikçe güçlenecek olan bu sevgi, sonra mezarlarını aydınlatacaktır.

el-Hâcirî'nin sevdası da sonsuza dek sürecektir:⁵⁹

رَعَى اللَّهُ مَنْ لَسْتُ أَنْسَاهُمْ إِلَى أَنْ أَمُوتَ وَتُبَلَى الْعِظَامُ

Ölüp kemiklerim çürüyünceye kadar unutmayacaklarımı Allah koruyup gözetsin.

Bedevî gazelin önde gelen bir başka ismi olan, gerçek adı Kays b. Mu'âz veya Kays b. el-Mulavvah (ö.80/699-700 ve 90/708-9 arasındadır) olup Mecnûn-i Leylâ adıyla tanınan ünlü şairin sevdası da çok eskidir. Çocukluğundan beri Leyla'ya tutulan şair, bunu aşağıdaki beyitlerde şu şekilde dile getirmektedir:⁶⁰

تَعَلَّقْتُ لَيْلَى وَهِيَ غُرٌّ صَغِيرَةٌ وَلَمْ يَبْدُ لِلْأَنْزَابِ مِنْ تَدْيِهَا حَجْمٌ
صَبِيَّانِ نَزَعَى الْبُهِمَ يَا لَيْتَ أَنَّنَا إِلَى الْيَوْمِ لَمْ نَكْبِرْ وَلَمْ يَكْبِرِ الْبُهِمُ

Daha küçük, toy ve akranlarının memelerinde irilik görünmezken Leyla'ya tutuldum.

Biz kuzu otlatan iki çocuktuk. Ah bugüne kadar keşke ne biz ne de o kuzular büyümüş olsaydık!

el-Hâcirî, sevdasını 'Uzrî şairler gibi yine sevdiğine açmaktadır:⁶¹

أَتَأْذُنُ أَنْ أَشْكُوَ إِلَيْكَ وَلُوعِي وَنَارُ الْأَسَى أَجَّحَتْ بَيْنَ ضُلُوعِي
وَمَا أَنَا بِالشَّاكِي إِلَى غَيْرِكَ الْهَوَى وَإِنْ كَانَتْ الشُّكْوَى لِعَيْرِ سَمِيعِ

Sana düşkünlüğümü şikâyet etmeme izin verir misin? Keder ateşi de bağrımdaya tutuşmakta!

Senden başkasına sevdamdan şikâyet etmem. Her ne kadar şikâyetim, dinleyecek olana olmasa da!

Sevdasını gizlemeye çalışan şairin ancak bunu başaramadığı görülmektedir:⁶²

أَنَا شِدُّهُ الْأَخْبَارَ عَنْكُمْ وَكُلَّمَا أَعَادَ حَدِيثًا عَنْكُمْ ظَلَّتْ أَشْهُؤُ

⁵⁹ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 55.

⁶⁰ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, tah. 'Umer et-Tabbâ', Beyrût 1418/1997, s. 408-409.

⁶¹ el-Hâcirî, s. 34.

⁶² *Aynı eser*, s. 49.

وَمَنْ جَزَعِي أُخْفِي الْهُوَى وَأَجْنُهُ عَلَى أَنْ دَمْعِي بِالسَّرَائِرِ يَنْطِقُ

Ondan, sizden haberler vermesini istiyorum. O sizi her andıkça hıçkarak ağlayacağı geliyor.

*Telaşından aşkı gizleyip örtüyorum. Ancak gözyaşım içimdekini söylüyor. Şair gizleyemediği sevdasının kanıtlarını sıralamaktadır:*⁶³

مَتَى طَلَبُوا مِنِّي لِدَعْوَايَ شَاهِدَا فَإِنَّ شَهُودِي أَرْبَعٌ ثُمَّ أَرْبَعٌ
نُحُولٌ وَدُلٌّ وَاشْتِيَاقٌ وَعُزْبَةٌ وَوَجْدٌ وَأَشْحَانٌ وَصَدٌّ وَأَدْمُعُ

Benden iddiama kanıt istediklerinde, (işte) kanıtlarım dört sonra yine dört şeydir (dedim).

Bitkinlik, zillet, özlem, gurbet, şiddetle sevme, hüznün, ayrılık ve gözyaşlarıdır.

el-Hâcirî'nin gazellerinin 'uzrî/bedevî gazel özelliklerini taşıması şairin bu tür gazel söyleyenleri örnek almasından kaynaklanmaktadır. el-Hâcirî'nin övünürken 'uzrî şairlerden Mecnûn'u ölçü alması da bunu göstermektedir. Şair kendisini bu büyük âşıklarla karşılaştırmakta ve aşk konusunda onları geçtiğini söyleyerek övünmektedir.⁶⁴

جَاوَزْتُ قَيْسًا فِي الصَّبَا بَةِ وَالْهُوَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ

Allah şahit aşk ve sevdada Mecnûn (Kays b. el-Mulavvah)ı geçtim.

Başka bir yerde şair aşk konusunda hiç kimsenin kendisine yetişemeyeceğini söylemektedir:⁶⁵

مَا لَقِيَّ جُتُونُ لَيْلَى بَعْضَ مَا دُقْتُ جُتُونُ
عَشِقَ النَّاسُ وَلَكِنْ مِثْلَ عِشْقِي لَا يَكُونُ

*Leyla'nın Mecnûn'u, tattığım deliliğin birazıyla bile karşılaşmadı!
İnsanlar da âşık oldu. Ancak aşkım gibisi olamaz!*

el-Hâcirî için aşk, kendisiyle doğru yolun bulunduğu bir din gibidir:⁶⁶

لَوْلَاكَ مَا أَصْبَحْتُ مُتَّخِ ذَ الْهُوَى دِينًا وَمِلَّةً

Senden olmasaydı sevdalanmayı din edinmezdim.

⁶³ Aynı eser, s. 38.

⁶⁴ Aynı eser, s. 35.

⁶⁵ Aynı eser, s. 54.

⁶⁶ Aynı eser, s. 23.

Başka bir yerde şunları söylemektedir:⁶⁷

إِلَيْكَ فَمَا قَلْبِي بِأَوَّلِ مَنْ رَأَى ضَلَاكَتَهُ فِي الْحُبِّ مَنْهَجَ رُشْدِهِ

Hadi oradan! Gönlüm, doğru yolu sevdaya dalmakta görenlerin ilki değildir.

Ancak şairin gazellerinde yer yer ölçüyü kaçıran ifâdeler (şathiyeler) de görülmektedir. Bunlar sûfiler gibi giyindiği veya onların arasında yaşadığı zamanda yazdığı şiirler olmalıdır. Bunlardan biri aşağıdaki şiiridir. Şair yalnızlığını anlatırken dine ait bazı sözcükler kullanmaktadır:⁶⁸

أَنَا مَسْجِدُ اللَّهِ بَيْتُ عِبَادَةٍ عَارِي الْمَلَأِسِ لَيْسَ فِيَّ حَصِيرُ
هَجَرَ الْمُؤَدَّنَ وَالْجَمَاعَةَ جَانِبِي وَجَفَانِي التَّهْلِيلُ وَالتَّكْبِيرُ
الشَّمْعُ فِي رَنَعِ الْكَنَائِسِ مُشْعَلُ وَفَنَاءِ رَنَعِي مُظْلِمٌ دَيْجُورُ
بِالْأَمْسِ لِلْقُرْآنِ فِيَّ عِبَارَةٌ وَالْيَوْمَ لِلشَّيْطَانِ فِيَّ عُبُورُ
وَأَخْجَلْتِي وَالِدُلَّ حِينَ يَمُرُّ بِي فَيُقَالُ هَذَا مَسْجِدٌ مَهْجُورُ
لَوْ كُنْتُ فِي أَيْدِي النَّصَارَى بَيْعَةً لَبَكَى عَلَيَّ الْقَسُّ وَالسَّاعُورُ

Ben bir mescidim ve Allah için edilen ibâdet eviyim. Elbiselerden yoksunum. Bende bir hasır bile yok.

Müezzin ve cemaat benim etrafımdan uzaklaştı. Tehlîl ve tekbîrler beni terk edip gitti.

Kiliselerin avlusunda mum yanmakta. Benim evimin avlusu ise kapkaranlık.

Dün bende Kur'ân sözleri vardı. Bugün ise içimde şeytan geçmekte!

Nazlı sevgili yanımdan geçerken ve işte bu terkedilmiş bir mescittir denirken vah utancıma!

Hiristiyanların ellerinde bir kilise olsaydım papaz ve ateş bana ağlayacaklardı!

5. 2. 2. Erkek Sevgiliye Gazel

el-Hâcirî'nin söylediği gazellerin az bir kısmını erkek sevgili için söylediği manzûmeler oluşturmaktadır. Erkeğe veya erkek çocuğa gazel söyleme, 'Abbâsî döneminin şiirinde ortaya çıkmış ve giderek yayılmıştır. Bu gazel türü, özellikle Ebû Nuvâs (ö.198/813) ve Hüseyin b. ed-Dahhâk (ö.250/864) gibi müstehcen şiir söyleyen şairlerce geliştirilmiştir.⁶⁹ Gazeline Mecûsî bir çocuğu konu alan ve onun tanrılarına, ateşe tapan kâhinlerine, o çocuğa göre kutsal olan yıldızlara ve Zerdüşî dininin kutsal kitaplarına yemin eden Ebû Nuvâs, kendisinden sonra gelenleri de bu gazel türünde etkilemiştir.⁷⁰ Bu etki el-Hâcirî'nin aynı türden olan gazellerinde de görülmektedir. Örneğin şarap dağıtan garson ile ilgili söylediği aşağıdaki beyitler bu özelliği taşımaktadır. Gazel Hiristiyanların kutsalına yemin ile başlamaktadır:⁷¹

⁶⁷ Aynı eser, s. 19.

⁶⁸ Aynı eser, s. 16

⁶⁹ Dayf, Şevkî, *el-'Asru'l-'Abbâsî el-Evvel, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1982, s. 177; Demirayak, Kenan, Abbâsî Edebiyatı Tarihi, Erzurum, 1998, s. 100-101.*

⁷⁰ Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fi 'Ş-Şi'ri'l-'Arabî, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1978, s. 123.*

⁷¹ el-Hâcirî, a.g.e., s. 34.

يَا دَيْرِ يَا قُوتِ بِالرُّهْمَا بَيِّنُ
بِفَضْلِ مَا جَاءَ فِي الشَّعَائِينِ
بِكُلِّ تَقْدِيسَةٍ يُرَدِّدَهَا
فِيكَ النَّصَارَى عَلَى الْبَرَّاشِينِ

Ey er-Ruhâ'daki Yâkût kilisesi, Hıristiyan bayramında meydana gelenin hatırına söyleyiver.

Hıristiyanların senin içinde tekrarladıkları bütün o kutsalın hatırına...⁷²

Bu giriş beyitlerinden sonra şair şarabı dağıtan garsonu şu sözlerle övmektedir:

يُدِيرُهَا أَهْيَفُ شَمَائِلُهُ
بِلَا اِزْتِيَابٍ أَرْقُ مِنْ دِينِي
كَأَلْبُدْرِ فِي الْحُسْنِ وَالْعَزَالَةِ فِي اللَّحْخِ
ظِ وَغُصْنِ الْأَرَاكِ فِي اللَّيْنِ
وَتُحْنُ فِي عُصْبَةِ شَمَامِسَةٍ
تَجْرِي مِنَ اللَّهْوِ فِي مَيَادِينِ

O şarabı, ince belli dağıtmaktadır. Şüphesiz o dinimden de daha ince ve zariftir.

Güzellikte dolunay, gözlerde ceylan ve naziklikte misvâk ağacının dalı gibidir.

Bizler, meydanlarda zevkten kendi etrafında dönen bir grup rahibin içindeyiz!

Şair başka bir manzûmede “yakışıklı bir Hıristiyan delikanlı”yı şu sözlerle övmektedir:⁷³

وَمُهَفَّفٌ عَيْتَ السَّقَامِ بِجَفْنِهِ
وَسَرَى فَحِيمٌ فِي مَقَاعِدِ خَصْرِهِ
مَرَّقَتْ أَنْوَابَ الظَّلَامِ بِشَعْرِهِ
ثُمَّ انْتَشَى فَرَقَعْتَهُنَّ بِشَعْرِهِ

.....

لَمْ أَنْسَ لَمَّا أَنْ أَتَى فِي عَيْدِهِ
عِيدِ التَّشَعُّنِ وَالصَّلِيبِ بِنَحْرِهِ
وَالْقَسُ يُسْتَقْبَهُ الْمُدَامَ رَوِيَّةً
وَالْمُسْلِمُونَ بِأَسْرِهِمْ فِي أَسْرِهِ
فَاخْذَرْ مَذَاكِرَةَ الْفِرَاقِ فَإِنِّي
أَخْشَى عَلَيْهِ يَدُوبُ سَاعَةِ ذِكْرِهِ
وَحَيَاتِهِ لَوْلَا مَلَاخَةٌ وَجْهَهُ
مَا دَلَّ إِعْزَازِي لِشِدَّةِ كُفْرِهِ

Gözüne hastalık zarar vermiş (gibi baygın bakan) ve kalçalarına irilik sirâyet eden o ince bellinin

Dişleriyle, karanlığın elbiseleri yırtılıp parçalandı. Daha sonra salınıp o elbiseleri (siyah) saçlarıyla yamaladı.

Bayramında, Hıristiyan bayramında göğsünde haçı ile gelişini unutmadım.

Papaz ona şarabı doyura doyura veriyordu ve (oradaki) Müslümanlar bütünüyle onun esâreti altındaydılar.

Bana sakın ayrılıktan söz etme! Onun adının geçtiği anda, eriyip yok olmasından endişe ediyorum!

Onun hayatına yemin ederim ki yüzünün güzelliği olmasaydı onun aşırı kâfirliğine benim izzetim boyun eğmeyecekti!

el-Hâcirî, aşağıdaki şiirinde şarabı ve onu dağıtan garsonu övmektedir. Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi bu şiirinde de şathiyeye giren bir benzetme bulunmaktadır.⁷⁴

⁷² İkinci beyitte geçen البراشين sözcüğünün anlamı bulunamamıştır.

⁷³ el-Hâcirî, a.g.e., s. 57-58.

يَا نَدِيمِي عَرِّجَا بِي جَمِيعَا
نَشْرَبُ الرَّاحَ كَالصَّلَاةِ جَمَاعَه
خَمْرُهُ لَوْ رَأَى الْعَرِيزُ بِمِصْرَ
لَوْنَهَا فِي الْكُؤُسِ أَزْهَنَ صَاعَه
وَعَلَامٌ حَلُّو الشَّمَائِلِ قَدْ أَلَّ
فَى عَلَى خَدِّهِ الْمُدَامُ شِعَاعَه
يَنْتَقِي كَالْحَيْزُرَانَةِ بِالرَّاحِ
ح فَيُحْيِي بِمُقَلَّتِيهِ الْجَمَاعَه

Ey dostlarım, hepiniz bana gelip oturunuz. Cemaatle namaz gibi birlikte şarap içelim.

O öyle bir şaraptır ki Mısır'ın 'Azîz'i kâselerde duran rengini görseydi, (ünlü) ölçeğini rehine olarak bırakacaktı!

*Tatlı görünümlü o çocuk ki şarap onun yanağına parıltısını vermiş,
Bambu ağacının dalı gibi, elinde şarapla salınmakta ve gözleriyle topluluğa can vermekte!*

Başka bir manzûmede şair, şarap dağıtan garsonun bizzat kendisinin sarhoş edici olduğunu söylemektedir.⁷⁵

أَتَانِي الْعَلَامُ وَمَا فَصَّرَا
يُدِيرُ الْمُدَامَةَ مُسْتَبْشِرَا
وَيَا حَبْدَا الرَّاحِ مِنْ شَادِنِ
سَكَرْتُ بِه قَبْلَ أَنْ أَسْكُرَا
عَزَالَ عَزَا طَرْفُهُ فِي الْقُلُوبِ
فَلِلَّهِ كَمْ عَاشِقٍ أَسْرَا
وَوَظِيِّي إِذَا سَلَ سَيْفَ اللَّحَاطِ
تَمَّتِي السَّلَامَةُ أَسْدُ الشَّرَى

*O delikanlı tembellik etmeden bana geldi. Gülümseyerek şarap sunuyordu.
Sarhoş olmadan önce beni sarhoş eden o ceylanın elinden şarap ne hoştu!
Gözleri, gönülleri vuran bir ceylandır. Allah bilir, nice âşığı esir almıştır!
Öyle bir ceylandır ki kılıç gibi olan bakışlarını çekti mi dağ aslanları bile kurtulmayı temenni etmekte!*

Sûfilerin şathiyelerine benzeyen aşağıdaki beyitlerde şair şarabı farklı görmektedir.⁷⁶

لَحَائِي الْعُدُولُ عَلَى شُرْبِهَا
فَأَضْحَى وُلُوعِي بِهَا أَكْثَرَا
وَقَالَ أَتَشْرَبُهَا مِنْكَرَا
فَقُلْتُ نَعَمْ أَشْرَبُ الْمُنْكَرَا
إِلَيْكَ عُدُولِي فَإِنِّي فَتَى
أَرَى فِي الْمُدَامَةِ مَا لَا تَرَى

Çok azarlayan, şarap içiyorum diye bana sövüyor. Oysa şaraba düşkünlüğüm daha da artmakta!

Günah olduğu halde içiyor musun? diye sordu. Ben de evet o günahı içiyorum dedim!

Ey beni çok kınayan, uzaklaşıp git. Ben şarapta görmediğini görüyorum!

Arap şiirinde sembolizmin önemli bir temsilcisi olan İbnu'l-Fârid (ö.632/1235) da el-Hamriyye adlı kasidesinde şarabı ilâhî aşkın bir simgesi olarak tasvîr etmektedir. Ona göre şarap ezeldir ve zaman sonradan var olmuştur.⁷⁷

⁷⁴ Aynı eser, s. 16. Benzer bir manzûme için bkz. Aynı eser, s. 56.

⁷⁵ Aynı eser, s. 24-25.

⁷⁶ Aynı eser, s. 25.

شَرِينَا عَلَى ذِكْرِ الْحَبِيبِ مُدَامَةً سَكِرْنَا بِهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُخْلَقَ الْكَرْمُ

Sevgilinin anılması üzerine şarâp içtik. Biz üzüm ağacı yaratılmadan önce şarâp ile sarhoş olmuştuk!

5. 3. Özür Beyanı (İ'tizâr)

el-Hâcîrî'nin hapiste yazdığı şiirleri, divânında ikinci fasılda bir araya getirilmiştir. Onun bu şiirleri içerik itibariyle özür beyanından ibarettir. Şair bu manzûmelerinde, düştüğü durumu hak etmediğini ve iftiraya kurban gittiğini söylemektedir.⁷⁸

مَوْلَايَ أَشْفَيْتِ الْعِدَا بِحَفَاكَ لِي سَلْ قَلْبَكَ الْقَاسِي عَلَيَّ أَمَا اشْتَفَى
بَلِّغِ الْوُشَاةَ مِنَّا هُمْ فِي السَّعْيِ بِي وَلَقَدْ وَشَوْا زُورًا إِلَيْكَ وَرُخْرَفًا
لَا تَتَّهَمُنِي فِي هَوَاكَ بِرِئَةٍ مَا كَانَ لِي ذَنْبٌ إِلَيْكَ سِوَى الْوَفَا

Efendim, yüz çevirerek düşmanlara benden intikamlarını aldırдың. Bana katı olan kalbine sor, intikam alma arzusu dinmedi mi?

Bizden, arabozanlara ulaştır. Onlar beni ihbar etmekle meşguller. Onlar sana yalan ve süslü sözler taşıdılar.

Sevgin konusunda beni yalpalamakla suçlama. Vefadan başka sana karşı hiçbir suçum olmadı.

Başka bir şiirinde şair şu sözlerle af edilmeyi istemektedir:⁷⁹

هَبْ لِي جَنَائِيَّ مَا زَلَّتْ بِهِ الْقَدَمُ فِي الْعَمُو تَطْمَعُ فِي سَادَاتِنَا الْحُدَمُ
حَسْبُ الْمُسِيِّ جَزَاءً عَنِ إِسَائِيهِ فَرَطُ النَّدَامَةِ إِذْ لَا يَنْفَعُ النَّدَمُ
فَعَلْتُ مَا يَفْتَضِيهِ السُّخْطُ مُقْتَدِرًا فَأَيْنَ مَا يَفْتَضِيهِ الْجَلْمُ وَالْكَرْمُ

İşlemediğim suçu işlediğimi farzet. Ancak kullar efendilerinin affetmesini ümit etmekte.

Pişmanlığın fayda etmediği bir zamanda, çok pişman olmak, yaptığı kötülüğe karşılık, kötüye yeterdir.

Öfkeni gerektireni bilerek yaptığımı (farzet). Peki bağışlama ve hoşgörünün gerektirdikleri nerde kaldı?

Şair bu sözlerle af edilmesini istedikten sonra sözünü şu beyitle bağlamaktadır:

فَإِنْ قَتَلْتَ فَعَبْدٌ أَنْتَ مَالِكُهُ وَإِنْ مَنَنْتَ فَتِلْكَ الْعَادُ وَالشَّيْمُ

Eğer öldürürsen sahibi olduğun bir köleydim. Eğer iyilik edersen bu, (büyüklerin) gelenek ve örfüdür.

5. 4. Hiciv

⁷⁷ et-Tahtâvî, Muhammed Farağlî el-Ensârî, *el-İkdu'n-Nefis bi Taştîri ve Tahmîsi Divân 'Umer b. el-Fârîd*, Matba'atu't-Tevfîk, Mısır, 1316, s. 165.

⁷⁸ el-Hâcîrî, *a.g.e.*, s. 58.

⁷⁹ *Aynı eser*, s. 61.

el-Hâcîrî'nin dîvânının beşinci faslı, şairin söylediği hicivlerden ibarettir. Bu hicivler kasîde özelliğini taşımayıp mukatta'a biçimindedir. Bu hicivlerin en uzununu dört beyitten oluşmakta ve şairin bir zamanlar övdüğü Ruknuddîn ile ilgilidir.⁸⁰

أَلَا قُلْ لِرُكْنِ الدِّينِ ذِي الْفَضْلِ وَالْحِجَا مَعَالَةَ غَمِيرَانِ عَلَيْهِ إِذَا زَلَا
زُبَالَةٌ لَا بَأْسَ لَدَيْهِ وَلَا نَدَى بَنِيْلٍ وَلَا رَأْيَا لَدَيْهِ وَلَا أَصْلَا
أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْمَرْءَ يُعْرَفُ دَائِمًا بِصَاحِبِهِ فَأَبْعُدْ بِهِ صَاحِبًا نَدَلَا
عَهْدُتَكَ مَيْلًا إِلَى الطَّيِّبِ مَا الَّذِي بِذَلِكَ حَتَّى صِرْتَ تَحْتَكُمُ الرَّبْلَا

Akıl ve fazilet sahibi Ruknuddîn'e, yalpaladığında kendisinin tarafını tutanın sözünü ulaştırın:

O bir çöp gibidir. Ne gücü var ne de faydalanılacak iyiliği. Ne görüşü var ne de soyluluğu!

Bilmiyor musun kişi arkadaşıyla tanınmaktadır. O ise ne uzak bir arkadaş ve de ne düşük biridir!

Seni hoş kokuya eğilimli olarak bilirdim. Ne oldu hoş kokuya ki hayvan gübresine başvurur oldun!

el-Hâcîrî, aşağıdaki beyitlerde muhatabını Numeyrler⁸¹ gibi cimri olmakla yermektedir:⁸²

زُبَالَةٌ لَا لِشَرِّ أَنْتَ مِمَّنْ يُرَجِّيهِ الصَّدِيقُ وَلَا لِحَيْرِ
لَقَدْ صَدَقَ الَّذِي قَدْ قَالَ قَدَمًا فَعُضُّ الطَّرْفِ إِنَّكَ مِنْ مُنْمِرِ

Bir çerçöpsün. Sen arkadaşının ne iyilik ne de kötülük için ümit beslediği birisin. Eskiden söyleyen doğru söylemiştir: "İndir gözlerini/kapa çeneni. Ne de olsa Numeyrlerdensin!"⁸³

Şair aşağıdaki iki beyitte de bir zamanlar beraber kaldıklarını cimrilikle yermektedir. Bunun için de haydutluğuyla ünlü Benî'd-Deylem kabilesini kullanmaktadır. Şair, hac için ihrâma girmiş ve avlanması yasak olan kişiden av beklentisi içinde olunamayacağı gibi hicvettiği kişilerden de bir beklentisinin olmadığını söylemektedir. Çünkü Benî'd-Deylem'dendirler ve onlardan bir şeyin verilmesi beklenmemektedir.⁸⁴

⁸⁰ Aynı eser, s. 68.

⁸¹ Numeyr, Arap edebiyatında hicve konu olmuş bir kabilenin adıdır. Numeyr adı, Arabistan'da yaşayan, en-nemr veya en-nemir denilen yırtıcı hayvan parstan gelmektedir. Memleketlerinin sert tabiatı ile Numeyrlerin vahşi ve haşin hâlleri arasında bir ilgi olmalı ki bu adı almışlardır. Geçim kaynaklarından yoksun ve öteden beri eşkiyâlık yaparak geçinen bu kabilenin adı özellikle Emevîlerden itibaren hükümete itaatsizlik ve haydutluk ile birlikte anılmaktadır. Bkz. C. Levı Della Vıda, "Nümeyr", İA, Eskişehir, 1997, IX, 373-374.

⁸² el-Hâcîrî, a.g.e., s. 68.

⁸³ Şair dördüncü mısradaki Cerîr (ö.110/728)'in فَلَ كَعْبًا بَلَّغْتَ وَلَا كِلَابًا "İndir gözlerini/kapa çeneni, ne de olsa Numeyrlerdensin. Ne Benî Ka'b'a ne de Benî Numeyr'e yetişirsiniz!" beytine göndermede bulunmuştur. Bkz. el-Câhiz, Ebû 'Usmân b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, tah. Derviş Cuveydî, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût, 1420/1999, III, 611.

⁸⁴ el-Hâcîrî, a.g.e., s. 69.

وَبَلَدَةٍ مَا كُنْتُ فِي أَهْلِهَا
إِلَّا كَرَّاجِي الصَّيْدِ مِنْ مُحْرِمٍ
قَالَ الْمُنَى فِيهَا وَقَدْ رُمْتُه
حَاشَايَ أَرْجُو مِنْ بَنِي الدَّيْلَمِ

Nice beldede ben sadece, ihrâma girmiş kişiden avlanmış hayvan bekleyen kişi gibiydim!

Oralarda temennilerde bulunmuştum. O temenniler dediler ki Benî'd-Deylem'den bekliyor olmaktan uzağız!

Şairin yerdiği diğer bir konu İbn Şem'ûn'un doktorluğudur.⁸⁵

طَبُّ ابْنِ شَمْعُونَ بِلَا رَيْبَةٍ
حُكْمٌ عَلَى هَذَا الْوَرَى يَفْضِي
مَا عَادَ يَوْمًا مَنْ بِهِ عِلَّةٌ
وَعَادَ مَوْجُودًا عَلَى الْأَرْضِ
بِمَشِي وَعَزْرَائِيلُ مِنْ خَلْفِهِ
مُشَمَّرَ الْأَرْدَانِ لِلْقَبْضِ

İbn Şem'ûn'un doktorluğu, şüphesiz bu halkın sonunu getirmekte.

Bir gün bile hastalığı olan (sağlığına kavuşup) dönmedi. O ise yeryüzünde var olmaya devam etmekte.

Can almak için kollarını sıvamış olarak Azrail arkasında olduğu hâlde (ortalıkta) gezinmekte!

Şairin söylediği hicivlerden biri, kendisini hapse atanlarla ilgilidir.⁸⁶

مَنْ لِمَرْعُوبٍ طَلِيقِ الدَّمِ
عِ مَأْسُورِ الْجَنَانِ
دَائِمِ الْحَزْنِ فَرِيدِ
فِي أَعَالِي حُفَيَّانِ
حَكَمْتُ فِينَا بِمَا نَحْ
تَأْرُ أَوْلَادُ الرِّوَانِ

Korkan, gözü yaşlı, gönlü tutuklu, sürekli mahzun ve Huftiyân'ın kalelerinde tek başına kalan için kim var yardım edecek?

Fâhişe çocukları, diledikleri gibi hakkımızda karar verdiler!

6. Dîvânındaki Nazım Türleri

el-Hâcîrî'nin dîvânında klasik kasîdenin dışında kalan nazım türleriyle söylenmiş manzûmeler de yer almaktadır. Meselâ dîvânın dördüncü faslı mukatta'ât başlığını taşımakta ve genelde dört bazen de altı mısraa varan ve birbirinden bağımsız olan şiir parçalarından oluşmaktadır. Bunlardan bir mukatta'a şu şekildedir:⁸⁷

وَصَلَّ الْكِتَابُ كِتَابِكُمْ فَأَخَذْتُهُ
وَلَصِيفْتُهُ مِنْ حَزَقَةٍ بِفُؤَادِي
فَكَأَنَّكُمْ عِنْدِي نَهَارِي كُلُّهُ
وَإِذَا رَقَدْتُ يَكُونُ تَحْتِ وَسَادِي

Kitap, sizin kitabınız ulaştı. Ben de yandığımdan onu aldım ve bağrıma bastım/gönlüme yapıştırdım.

Sanki siz bütün gün yanımdasınız. Uyuduğumda da o kitap yastığımin altında olur!

⁸⁵ Aynı eser, s. 69.

⁸⁶ Aynı eser, s. 61

⁸⁷ Aynı eser, s. 65.

el-Hâcirî'nin kâne ve kâne nazım türüyle yazmış olduğu manzûmeleri de bulunmaktadır. Ancak İbn Hallikân'ın da belirttiği gibi bu manzûmeler şairin dîvânında görülmemektedir. Dîvânındaki diğer nazım türleri ise şunlardır:

6. 1. Muhammes

el-Hâcirî'nin dîvânının üçüncü faslında şairin yazdığı muhammes⁸⁸ manzûmeler yer almaktadır. Toplam üç kasîdeden oluşan bu manzûmelerin ilki aaaab, ccccb,... biçiminde bir kâfiye yapısına sahiptir. İkincisinin kâfiye düzeni aaaaa, aaaaa, bbbba, cccca... şeklinde sürmektedir. Üçüncüsünün kâfiyesi ise aaaAA, bbbAA,... şeklindedir. Bu üçüncü manzûme aşağıdaki kıta ile bitmektedir:⁸⁹

حَلَفْتُ بِمَنْ حَجَّ ثُمَّ اعْتَمَرَ
وَطَافَ وَفَارَ بِلَيْثِ الْحَجَرِ
وَمَنْ كَانَ بِالْبَيْتِ يَتْلُو السُّورَ
لَأَنْتَ رَجَائِي الَّذِي أَرْجِي
وَبُعِيَةُ قَلْبِ الْكَيْبِ الشَّحِي

Hacca ve sonrasında umreye gidenlere, tavaf edip Haceru'l-Esved'i öpenlere, Allah'ın evinde Kur'ân okuyanlara yemin ederim ki sen beklediğim ümidimsin, kederli ve hüznü gönlümün istediğisin!

6. 2. Mevâliyyâ

el-Hâcirî'nin mevâliyyâ⁹⁰ nazım türü ile söylediği şiirleri dîvânın altıncı faslında yer almaktadır. Bunlardan aşağıdaki kıta'ya gazel konusunda söylenmiş güzel beyitlerden sayılmaktadır:⁹¹

بَدُرُ الْبَهَا فِي فَلَكِ حَدَيْكَ قَدْ أُنْجَمَ
وَهُوَ الَّذِي لِلْعَوَازِلِ وَالْوَشَاةِ أَجْمَ

⁸⁸ Muhammes, şâirin aynı vezinde beş mısra nazmetmesi ve beşincisinin diğer dört mısraın uyağından farklı bir uyağa sâhip olması, sonra şairin yine aynı vezinde fakat ilk dört mısraın uyağından farklı beş mısra daha nazmedip beşincide ilk beşincinin uyağını tekrar etmesi ile oluşan ve manzûmenin sonuna kadar bu minval üzere devam eden nazım türüdür. Bu tanıma göre muhammesin ilk dört mısraı aynı uyağa sâhip olup beşincisinin uyağı farklıdır. Aynı şekilde, takip eden kıtaların beşinci mısraları, ilk mısra ile aynı uyağa sâhipken ilk dört mısralar kendi aralarında uyaklı ancak önceki dörtlülerden farklı uyaklara sâhiptirler. Dolayısıyla muhammeslerin mısra bazında uyak düzenini şu şekilde göstermek mümkündür. aaaab, ccccb, ddddb, eeeeb,... bkz. el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Mizânü'z-Zehab fî Sinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, Beyrût, 1415/1995, s. 117; Sellâm, Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-Memlûki*, Mısır, 1971, II, 125; Suzan, Yahya, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.

⁸⁹ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 64.

⁹⁰ Mevâliyyâ, basît vezni ile ve genelde dört mısralı olarak yazılmaktadır. Bu türün en önemli özelliği halk ağzını örnek alarak revîsinin hârekesiz olmasıdır. Bu nedenle 'ammî şiirin bir çeşidi sayılmaktadır. Edebî sanatlar, özellikle de cinâs, bu şiirin ana yapısını oluşturmaktadır. Muhtevası genelde gazeldir. Bu nazım türünün ne zaman ortaya çıktığını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak bunun mûsikînin yaygınlaşmasından sonra hicrî I. asrın sonlarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Bkz. er-Râfî'î, *a.g.e.*, III, 129; el-Hâşimî, *a.g.e.*, s. 129; Altûncî, *a.g.e.*, s. 489.

⁹¹ el-Hâcirî, *a.g.e.*, s. 70.

وَالْحُسْنُ قَدْ خَطَّ فِي حَدِّكَ وَقَدْ تَرَجَّمْ سَطْرَيْنِ بِالْمِسْكِ ذَا مُعْرَبٍ وَذَا مُعْجَمِ

Güzellik dolunayı yanaklarının ufkunda doğmuş. Kınayanları ve arabozanları gemleyip durduran da o dolunayın güzelliğidir.

Güzellik, anlaşılan ve anlaşılmayan sözcükleri olan iki satırı tercüme ederek yanaklarına yazmış.

Aşağıdaki kıtanın son mısraında halk ağzına ait bir ifade biçimi görülmektedir:⁹²

عَوْدِي فِي الْمَحَبَّةِ كَفَّ عَنْ عَدِّي هَوَى مَعَهُ صَابِنِي مَا يَنْفَعُهُ مَعْلِي
لَا تَحْسَبُوا بِي جُنُونٌ أَوْ شَيْءٌ يُجِيلُ لِي بَجُنُونٌ مَا أَنَا بِأَبْلَا حَيٍّ سَلَبَ عَقْلِي

Ey sevmekte beni kınayan, beni kınamaktan vazgeç! Onun sevdası bana değdi ve içimin (aşktan dolayı) fokurdaması o sevgiliyi etkilemiyor.

Bende deliliğin veya bana deliyi hatırlatan bir şeyin bulunduğunu zannetmeyin! Sevdiğimin bulunmaması aklımı başımdan almıştır!

6. 3. Dûbeyt

el-Hâcirî'nin dîvanının son faslı şairin yazdığı dûbeytleri⁹³ içermektedir. İbn Hallikân'ın nakline göre, el-Hâcirî aşağıdaki dûbeyt kıtasını hoşuna giden en güzel şiiri olarak görmektedir:⁹⁴

حَيَّا وَسَقَى الْحَمَى سَحَابٌ هَامِي مَا كَانَ أَلَدَّ عَامَهُ مِنْ عَامِ
يَا غُلُوهُ وَمَا ذَكَرْتُ أَيَّامَكُمْ إِلَّا وَتَظَلَّمْتُ عَلَى الْأَيَّامِ

*Yağmur akıtan bir bulut Himâ'yi yeşertsin! Oradaki yılım ne kadar da zevkliydi!
Ey 'Ulve, günlerimizi hatırlar hatırlamaz o günlere (ne kadar da) zâlim olduklarını söyledim.*

Sonuç

el-Hâcirî, dördüncü 'Abbâsî döneminin sonlarında yaşamış Iraklı önemli bir şairdir. Döneminde ülke yönetimi kötü bir durum arz etmekle birlikte, meydana gelen olaylara karışmamış ve bunları şiirlerine yansıtmamıştır. el-Hâcirî iyi bir şairdir ve şiirleri birinci sınıftır. Gerek klasik şiir gerekse diğer nazım türleriyle yazdığı manzûmeleri, medih, hiciv ve özür beyanı (i'tizâr) türlerini barındırsa da dîvânına gazel

⁹² Aynı eser, s. 70.

⁹³ Dûbeyt, biri Farsça "dû (iki)" diğeri Arapça "beyt" olmak üzere iki sözcükten meydana gelmekte ve "iki beyit" anlamındadır. Kıtaları iki beyitten daha fazla olamadığı için bu adı almıştır. Araplar bu nazım türünü Farslardan almışlardır. Araplardan bunu ilk kullananı bilmiyoruz. Hicrî yedinci asırdan önce Araplarda bu nazım türü muhtemelen yoktu. Endülüs ve Mağrib'te muvaşşahanın ortaya çıkışı gibi o da Arap doğusunda, Bağdat'ta ortaya çıkmıştır. Bu, her kıtasının en az üçüncü ve dördüncü mısraları aynı kâfiyede olan dört mısralı bir nazım türüdür. Bu nazım türünün her dört mısrası bağımsız küçük bir kaside biçimindedir. Bu tür, *fa' lun mutfâ 'ilun fe 'ülun f'alun* biçiminde dört kez tekrarlanan bir vezne sahiptir. Bkz. er-Râfi'î, a.g.e., III, 127; el-Hâşimî, a.g.e., s. 122; eş-Şeybî, Kâmil Mustafa, *Dîvânü'd-Dûbeyt fi'ş-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru's-Sakâfe, Beyrût, 1972/1392, s. 17-18.

⁹⁴ el-Hâcirî, a.g.e., s. 71; İbn Hallikân, a.g.e., III, 502; İbnu'l-İmâd, a.g.e., VII, 273.

hâkimdir. Gazelleri iffetli gazel ve erkek sevgiliye gazel olmak üzere iki türdür. Ancak iffetli gazel neredeyse bütün gazellerini oluşturmaktadır. Şair sevgili olarak Leyla, Su'dâ, su'âd gibi kadın adlarına yer vermektedir. Ancak sevgilinin adı yerine genelde erkek için gelen zamirleri kullanmaktadır. Bunu iffetli gazellerinde de yapmaktadır. Erkek sevgiliye yazdığı gazelerde görülen Ebû Nuvâs'ın etkisi de gösteriyor ki şair bu tür gazeli sırf eskiyi taklit sâikiyle söylemiştir. Ayrıca Bu gazellerin dili nezihdir. Ebû Nuvâs'ın yaptığı gibi meselâ gazeline konu ettiği erkek çocukları kadın kıyafeti içine sokmamaktadır. Gazelin dışında şairin söylediği övgü ve yergileri cimrilik üzerine odaklıdır. Özür beyanı ise geleneksel çerçeve içinde cereyan etmektedir.

Kaynaklar

- 'Affif 'Abdurrahmân, *Mu'cemu's-Şu'arâi'l-'Abbâsiyyîn*, Dâru Sâdır, Beyrût, 2000.
- Altûncî, Muhammed, *el-İtticâhâtu's-Şi'riyye, fî Bilâdi's-Şâm fî'l-'Asri'l-'Usmânî*, Menşûrât İttihâdi'l-Kuttâbi'l-'Arab, 1993.
- Brockelmann, Carl, *GALS*, Leiden, 1937.
- el-Bustânî, Butrus, *Udebâu'l-'Arab*, (I-IV), Dâru'l-Cîl, Beyrût, 1997.
- C. Levi Della Vida, "Nümeyr", İA, Eskişehir, 1997, IX, 373-374.
- el-Câhiz, Ebû 'Usmân b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, tah. Dervîş Cuveydî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût, 1420/1999.
- Dayf, Şevkî, *Asru'd-Duvel ve'l-İmârât*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1990.
- Dayf, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuhu fî's-Şi'ri'l-'Arabî*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1978.
- Dayf, Şevkî, *el-'Asru'l-'Abbâsi el-Evvel*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, 1982.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum, 1998.
- Fevvâz eş-Şe'âr, eş-Şu'arâ'u'l-'Arab, Beyrût, 1420/1999.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (I-IV), Dâru'l-Cîl, Beyrût, tsz.
- el-Hâcirî, Ebû'l-Fadl Husâmuddîn 'Îsâ b. Sencer, *Dîvân*, el-Matba'atu'l-'Âmire, Mısır, 1305.
- el-Hafâcî, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. 'Umer, *Habâyâ'z-Zevâyâ, fî mâ fî'r-Ricâli mine'l-Bekâyâ*, tah. Mehmet Mesut Ergin, Araştırma Yayınları, Ankara, 2008.
- el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, *Mizânu'z-Zeheb fî Sinâ'ati Şi'ri'l-'Arab*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sakâfiyye, Beyrût, 1415/1995.
- el-Himyerî, Muhammed b. 'Abdilmun'im, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, tah. İhsân 'Abbâs, Muessesetu Nâsır li's-Sakâfe, Beyrût, 1980.
- İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, tah. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrût, tsz.
- İbnu'l-'Îmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, tah. 'Abdulkâdir el-Arnâ'ût - Mahmûd el-Arnâ'ût, (I-X), Dâr İbn Kesîr, Beyrût, 1412/1991.

- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, tah. 'Abdurrahmân el-Lâdkî - Muhammed Ğâzî Baydûn, Dâru'l-Ma'rife, I-XIII, Beyrût, 1417/1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, tah. 'Umer et-Tabbâ', Beyrût 1418/1997.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, tah. 'Abdullah 'Alî el-Kebîr ve diğeri, (I-VI), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire, tsz.
- İbn Tağriberdî, Cemâluddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf el Atâbekî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısr ve'l-Kâhire*, tah. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, (I-XVI), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1413/1992.
- el-Kalkeşendî, Ahmed b. 'Alî, *Subhu'l-A'sâ fî Sinâ'ati'l-İnşâ*, tah. Muhammed Huseyn Şemsuddîn, (I-XV), Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1407/1987.
- Kâtib Çelebî, Mustafa b. 'Abdillah, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru'l-Fikr, I-VI, Beyrût, 1414/1994.
- Kehhâle, 'Umer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-'Arabiyye*, Muessesetu'r-Risâle, I-III, Beyrût, 1414/1993.
- el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikr Vezîrihâ Lisâniddîn b. el-Hatîb*, tah. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, (I-X), Matba'atu's-Se'âde, Mısır, 1367/1949.
- er-Râfî'î, Mustafa Sâdık, *Târîh Âdâbi'l-'Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1421/2000.
- Sellâm, Muhammed Zağlûl, *el-Edeb fî'l-'Asri'l-Memlûkî*, Mısır, 1971.
- Suzan, Yahya, *Arap Şiirinde Muhammes ve Tahmîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2008.
- et-Tahtâvî, Muhammed Farağlî el-Ensârî, *el-İkdu'n-Nefîs bi Taştîri ve Tahmîsi Dîvân 'Umer b. el-Fârid*, Matba'atu't-Tevfik, Mısır, 1316.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Usmân, *Siyer A'lâmi'n-Nubelâ*, Muessesetu'r-Risâle, I-XXV, Beyrût, 1417/1996.
- Zeydân, Curcî, *Târîhu Âdâbi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Fikr, I-IV, Beyrût, 1416/1996.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1991.